

A „lankadatlan fürge szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája I.*

Szakál Anna

Az alább következő esettanulmány célja annak végigkövetése, ahogy az Ürmösi Sándorról¹ alkotott kép két-három évtized alatt megváltozik, és a szorgalmas, eredményes gyűjtő helyébe a magatartása miatt sehol szívesen nem látott lelkész alakja kerül. Kísérlet ez az írás arra vonatkozólag is, hogy kevés folklorisztikai forrással, az egyes gyűjtők hagyatékának hiányában, elsősorban egyháztörténeti forrásokra támaszkodva lehetséges-e árnyalni a *Vadrózsákról* kialakult képet.

Ürmösi Sándorhoz, illetve rajta keresztül általában a gyűjtők, még tábban a 19. század közepi unitárius lelkészek, tanítók mindennapjaihoz két irányból próbálok közelíteni. A források egy része a gyűjtő, író Ürmösi-ről tudósít, míg az általam használt másik forráscsoport a lelkész Ürmösi-ről segít képet rajzolni. Mindkét irányból csupán egy-egy szűk keresztmetszetét láthatjuk egy ember életének, amelynek egymásra vetítéséből talán valamivel közelebb kerülhetünk hozzá, és emellett megérthetünk valamennyit abból a szociokulturális háttérből, amiben a *Vadrózsák* gyűjtői tevékenykedtek.

I. Ürmösi Sándor életpályája az első lelkészi kinevezéséig (1815–1844)

A következőkben először az Ürmösi Sándor életéről tudható,² forrásokkal alátámasztható adatokat próbálok egy helyre gyűjteni, hogy képet alkothassunk életének arról a szakaszáról, amit feltehetően a legjobban meghatározott a népköltészeti gyűjtés. Ürmösi Sándor nevét bár ismeri a néprajztudomány, életéről mégis nagyon kevés adattal rendelkezünk.³

* A tanulmány folytatását következő lapszámunkban közöljük. A tanulmányhoz készült *Adattár az Egyháztörténeti Szemle* internetes kiadásában hozzáférhető: www.egyhtortszemle.hu. Továbbiakban: Ürmösi-adattár. (A Szerk.)

¹ A család neve sokféle írásformában felbukkan. Ürmösi Sándor saját nevét leggyakrabban Ürmösy, illetve az y-ra tett két ponttal írt alakban használja. A család férfitagjainak neve a 20. századi forrásokban legtöbbször Ürmössyként szerepel. Kriza János és az esperesek szinte kivétel nélkül Ürmösiként írják le a nevét. Jelen dolgozatomban én is az utóbbit szerepeltetem. Kivételt képeznek az olyan idézetek és levelek, amelyekben valaki egy másik formát használt; ilyenkor az eredeti szöveg írásmódján nem változtatok.

² Ürmösi Sándor életében a könnyebb eligazodást egy idővonal is segíti, ami a mellékletben kapott helyet. Ld. Ürmösi-adattár.

³ Életrajzát többen megírták, többnyire meglehetősen pontatlanul. Először Szinnyei József foglalja össze életrajzát, aki az Ürmösi könyvéről megjelent egyik ismertetés hivatkozását tévesen adja meg, helyesen: *Erdélyi Híradó*, 1844. március 5. (19. sz.) 107. p. Vö. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Bp., 1914. 699–

A néprajzi szakirodalom elszórt adatai egy sokoldalú, tehetséges lelkész alakját rajzolják meg. Ennek megalkotásában a legnagyobb szerepe Faragó Józsefnek volt, aki 1975-ben, mint mesegyűjtőt is a legjobbak közé emelte, mivel meglátása szerint „Ürmösi Sándor meséit például átdolgozás nélkül lehetett közölni, szövegükben Kriza mindössze hangtani módosításokat végzett”.⁴ Ezzel a kijelentéssel az egyetlen probléma, hogy Kriza Jánosnak nem volt módja Ürmösi meséit közölni. Mesegyűjtőként 1956-os írásában Kovács Ágnes is a „tudományos szempontból elsőrendű »leírók«”⁵ közé sorolja – Marosi Gergellyel együtt. Annál különösebb, hogy

700. p. Paládi-Kovács Attila emeli be újra 1985-ben a (néprajzi) köztudatba Ürmösi Sándort, amikor a *Magyar tájak néprajzi felfedezői* című válogatáskötetébe az ő munkájából (*Az elbujdosott magyarok Oláhországban*) is közöl egy részletet: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Ürmössy Sándor. In: Uő: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Bp., 1985. (A magyar néprajz klasszikusai) (továbbiakban: PALÁDI-KOVÁCS, 1985.) 457–467. p. Ennek az életrajzi ismertetésnek az erőssége, hogy primer forrásokra (Ürmösi Sándornak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (továbbiakban: MTAKK.) található mesegyűjtéseire) és korábban, más által nem ismertett egykorú újsághírre (Ürmösi 1862-ben a *Kolozsvári Közlönyben* megjelent felhívására) is felhívja a későbbi kutatók figyelmét. PALÁDI-KOVÁCS, 1985. 457–458. p. Paládi-Kovács munkája alapján írja meg Balázs Dénes azt a szócikket, amelyben, félreértve Paládi-Kovács Attila rövid Ürmösi-életrajzát, úgy véli, hogy a munténiai út célja az volt, hogy Ürmösi az ottani magyarokat „felkutassa, leírja életüket, szokásaikat, feljegyezze a megőrzött népdalaikat, meséiket, balladáikat,” holott ennek az útnak a során biztosan nem végzett Ürmösi komolyabb gyűjtést. – Magyar utazók lexikona. Szerk.: Balázs Dénes. Bp., 1993. 400. p. Kelemen Miklós a híresen pontatlan lexikonban összekeveri a két azonos nevű 19. századi unitárius lelkész Ürmösi Sándor életrajzát, így történhet meg, hogy az általa ismertett személynek csaknem 20 évvel a születése előtt már könyve jelenik meg. – Ürmössy Sándor. In: *Unitárius kislexikon*. Szerk.: Kelemen Miklós. Bp., 1999. 176. p. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkében tévesen az szerepel, hogy Ürmösi Sándor „járt Moldvában, a csángók között”. – BODOLAY GÉZA: Ürmössy Sándor. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk.: Péter László. III. köt. Bp., 2000. (2. kiad.) 2345. p. Ennek a tévedésnek talán Kriza János pontatlan fogalmazása lehet az oka. KRIZA JÁNOS: *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. Első kötet. Kolozsvártt, 1863. (továbbiakban: KRIZA, 1863.) 526. p. („A moldovai utazásairól ismert Ürmösi Sándor.”) Utoljára az általam írt szócikk jelent meg a *Vadrózsák* levelesgyűjteményének mellékletében. Ez szintén számos hibás adatot tartalmaz, melyeket reményeim szerint a többi pontatlansággal együtt ebben az írásban korrigálhatok. „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez. Szerk.: Szakál Anna. Kolozsvár, 2012. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6.; Kriza Könyvtár.) (továbbiakban: SZAKÁL, 2012.) 330–331. p.

⁴ Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975. 15. p.

⁵ Ld.: KOVÁCS ÁGNES: Utószó. In: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratok hagyatékból. Szerk.: Gergely Pál – Kovács Ágnes. II. köt. Bp., 1956. 447–456. p., 453. p. Kovács Ágnes ekkor megkülönböztet művészi és tudományos szempontból elsőrendű leírókat, előbbi kategóriába Kiss Mihály, utóbbiba Marosi Gergely és Ürmösi Sándor kerültek.

1961-ben már Péterfi Sándor kerül Marosi Gergely mellé a legjobb gyűjtők diadaloszlopán.⁶ Ez azért is meglepő, mivel tudunkkal Péterfi Sándor gyűjtéseiből csupán egyetlen meseszöveg maradt fenn.

A fent említettek mellett Ürmösi Sándor neve általában olyan kontextusban kerül elő, mint a *Vadrózsák* legkorábbi, legszorgalmasabb gyűjtője, balladák felfedezője, illetve mint aki a *Vadrózsák* számára gyűjtötte az előfizetőket, beutazta Munténiát, és az itt gyűjtött néhány táncszava eljuttott Erdélyi Jánoshoz és bekerült Erdélyi gyűjteményébe is.⁷

Ennek ismeretében lássuk, hogy új források bevonásával mennyire alakul át a folklorisztikában Ürmösi Sándorról létrejött kép.

2. Gyermekkora, családja

A 19. században az Ürmösi-családnak két ága biztosan dokumentálható:⁸ egy muzsnai és egy abrudbányai.⁹ Ürmösi Sándor és családja a muzsnai ágba tartozott;¹⁰ a két ág között biztosan létezett valamilyen rokoni kapcsolat.

Az abrudbányai ág jelesebb (papi vagy tanítói pályára lépett) személyei voltak Abrudbányai Ürmösi Sámuel¹¹ szentháromsági (1831–47), majd

⁶ Ld.: KOVÁCS ÁGNES: Kriza János meséi. In: Az álomlátó fiú. Székely népmesék. Vál.: Kovács Ágnes. Bp., 1961. 259–266. p., 261–263. p. Ebben az írásában Ürmösit (akinek a keresztnévét tévesen Józsefnek írja) már éppen csak felsorolja, mint aki meséket is gyűjtött, Péterfi Sándorról viszont tudni véli, hogy Marosi Gergelyhez hasonlóan „modern eljárással gyűjtött”, mindketten „kiszemeltek néhány kiváló mesemondót [...] és közvetlenül az ő elmondásuk után írták le a szövegeket. Az ő meséik a legízesebbek, hangjuk a népi beszédmódhoz legközelebb álló.” Uo. 261–262. p.

⁷ Vö. pl.: FARAGÓ JÓZSEF: Kriza János és a Vadrózsák. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: Kriza János. Kolozsvár, 1971. 57–176. p., 80–81. p.; TANA GYULA: Adalék a Vadrózsák történetéhez. In: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1979. 1. sz. 59–61. p., 61. p.

⁸ A két családhoz tartozó személyek áttekintését ld.: Ürmösi-adattár. (A számítógépes munkálatokért Muntag Mártonnak tartozom köszönettel!)

⁹ Arról, hogy ennek az előnévnek a használata pontosan milyen előzményekre ment vissza, miért alakult ki, nincs adatunk, de az 1868-as összeírásból az egyértelműen látszik, hogy míg Abrudbányán számos Ürmösi nevű személy élt, addig Muzsnán egy sem (vagy legfeljebb egy, amikor valamelyik Ürmösi ott lett lelkész).

¹⁰ Ld.: PÉTER SÁNDOR: A mujnai unitárius egyházközség rövid története. In: *Keresztény Magvető*, 1935. 4–5. sz. 201–220. p., 203. p.

¹¹ Az Ürmösi Sámuel és Ürmösi Sándor közötti közeli családi kapcsolatot több levél is bizonyítja. Ürmösi Sándor egy levelében Ürmösi Sámuel bácsinak szólítja. Ld.: Ürmösi Sándor levele Ürmösi Sámuelnek. Kisadorján, 1846. november 20. – Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (továbbiakban: MUEKvGyLt.) (A lelőhely megjelölése nélkül szereplő levelek mindegyike *Az unitárius püspök iratai* elnevezésű korpuszban, a levél keltének megfelelő év szerinti dobozban keresendők. Amennyiben más évnél találhatóak, azt jelzem.) Farkas György, marosszéki unitárius esperes egyik levelében azt írja, hogy Ürmösi Sándornak Sámuel „nem tsak Papja, de közlül atjafiai.” – Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1846. december 9. Ürmösi Sámuel „kedves jó Ötsém”-ként emlegeti. – Ürmösi Sámuel Farkas Györgynek. Szentháromság, 1846. december 6. A családfa kapcsán elképzelhető az is, hogy a két ág csak az apák szintjén vált szét. Lehetséges, hogy Ürmösi Sámuel és

kadácsi lelkész (1847–70)¹² és Ürmösi Károly, korondi tanító (1834–48).¹³ Utóbbi fia¹⁴ volt Ürmösi Kálmán, tarcsafalvi (1872–78), siménfalvi (1878–82), majd szentgericei lelkész (1882–1913).¹⁵ Ürmösi Kálmán egyik fia, Ürmösi Károly, homoródjánosfalvi (1898–1909), majd kolozsvári lelkész (1909–)¹⁶ volt, másik fia, Ürmösi József homoródszentpáli lelkész (1904–1930), majd 1930 és 1949 között püspöki titkár volt Kolozsváron.¹⁷ A családnak ebben az ágában is voltak olyanok, akikben határozott érdeklődés élt a népköltészet iránt. Ürmösi Kálmán és Ürmösi József a 19. század végének és a 20. század elejének egyik legjelentősebb, Kanyaró Ferenc által irányított népköltészeti gyűjtőmozgalmának legeredményesebb gyűjtői közé tartoztak.¹⁸

A muzsnai Ürmösi-ágba tartozó Ürmösi Sándor 1815-ben született Korondon¹⁹ lelkészcsaládba. Bár felmenői között generációkra visszamenően számos unitárius lelkész volt, a források segítségével egyelőre az édesapján kívül más személyt nem sikerült azonosítani.²⁰ Édesapja, Ürmösi József 1775-ben született, 1803 és 1807 között Gagyon, 1807 és 1817 között Korondon, majd 1817-től, 1858-ban bekövetkezett haláláig, Tordátfalván volt unitárius lelkész.²¹ Borbély Juliannával kötött házasságából hat gyermek született: Károly (1810), Samu (1812), Sándor (1815), Eszter (1817), Zsuzsanna (1820) és Mária (1823).²² A szülőkről kevés adatunk van. Egy 20.

Ürmösi Károly testvérek lehetnek. További találgatás már, hogy az édesapjuk nem az az Ürmösi Lajos volt-e, aki Abrudbánya 1849-es pusztulása és a lelkész halála után három évig „mint egy ős próféta teljesítette a papi teendőket bibliaolvasással, kereszttel és temetett egy-egy miatyánk mondásával”. Ld.: BENCZÉDI GERGELY: *Az abrudbányai és verespataki ekklézsia története*. In: *Keresztény Magvető*, 1898. 4. sz. 219–232. p. 228. p.

- ¹² Ld.: Geréb Zsigmond: *Unitárius lelkészek 1568-tól. Székelykeresztúr, 1943.* – MUEKvGyLt. (továbbiakban: GERÉB, 1943.) 122., 159. p.
- ¹³ Hargita megyei Állami Levéltár, Csíkszereda [Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale] (továbbiakban: HmÁLt.) A korondi unitárius egyházközség halotti anyakönyve (továbbiakban: Korond, anyakönyv / ...) 44v. A 31. szám alatt olvasható, hogy a helyi rektor, Ürmösi Károly 36 esztendő korában, kolerában elhunyt.
- ¹⁴ HmÁLt. Korond, anyakönyv / Keresztelés. 46v–47.
- ¹⁵ Ld.: GERÉB, 1943. 190., 180., 120. p.
- ¹⁶ Ld.: GERÉB, 1943. 221., 316. p. (Nem adja meg kolozsvári lelkészségének a záróévét.)
- ¹⁷ Ld.: GERÉB, 1943. 215. p.
- ¹⁸ Ürmösi Kálmánnak és Józsefnek a Kanyaró-gyűjtésben való részvételével kapcsolatban: KANYARÓ FERENC: *Erdélyi népballadák és epikus énekek, 1892–1905.* Kritikai kiadás. Szerk.: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2015. (továbbiakban: KANYARÓ, 2015.) 873–874. p.
- ¹⁹ HmÁLt. Korond, anyakönyv / Keresztelés. 36.
- ²⁰ Az eddig feltárt forrásokban nincs a felmenőkre név szerinti utalás, a gyászjelentők pedig a 19. század előtről hiányoznak.
- ²¹ Ld.: GERÉB, 1943. 157., 163., 192. p.
- ²² Vö.: HmÁLt. Korond, anyakönyv / Keresztelés. 33, 34v, 36.; Uo. A tordátfalvi unitárius egyházközség keresztelési anyakönyve (továbbiakban: Tordátfalva, anyakönyv / ...) 45v, 46v, 48. Megjegyzendő, hogy ameddig a lelkész fiainak nevét

század eleji méltatás szerint Ürmösi József „jeles szónok, kiváló emberbarát és tudós férfi” volt, aki „olyan sajtáságos hatást tudott gyakorolni hiveire, hogy még a dédunokák is áhitattal nézték a templom mellett őrizett sírkövét”.²³ A leírás szavahihetőségét kissé elbizonytalanítja Ürmösi Sándor levele, aki szerint apja sírkövét nem sokkal halála után, 1862 körül néhány presbitériumi tag „meggyalázta” és eltávolította a helyéről.²⁴ Ürmösi Sándor levelének azonban ellentmond a presbiteri jegyzőkönyv, amely szerint a sírkő ledőlését követően presbitériumi gyűlést tartottak, azonnal a helyszínre siettek és nyomozást rendeltek el.²⁵ Az egyházközségi monográfia is a kiváló, építő lelkész és az elégedett egyházközség képét erősíti.²⁶ A lelkész ellen hosszú szolgálati ideje alatt panasz nem érkezett, csupán a felesége és a tanító felesége közötti konfliktus árnyékolta be rövid időre a közösséggel való viszonyát.²⁷ Ürmösi József lelkészsége idején bont-

születésükkor csupa nagybetűvel, „Éljen!”-feliratokkal kísérve jegyzi be az anyakönyvbe, addig a lányok esetében ez elmarad.

²³ Ürmössy Miklós. In: *Unitárius Közlöny*, 1906. 5. sz. 68–70. p. (továbbiakban: N. N., 1906.) 68. p.

²⁴ Ürmösi Sándor panaszos levelében a következőképpen írja le az esetet: „kiderült, hogy néhai atyám sírköve meggyalázásának a mostani presbyterium, melynek tagjait nem az ecclesia választotta – az okozója, mint égy eszközlője; mert a czinteremet át adta az ifjúságnak jádzó helyül, nyári tanácskozmányi gyülhelynek, és két felől gyalog ösvényt nyitott ki a mezőre, kiviláglot, hogy a sírkő rablója éppen közülök támadot, mint esküt egyházfi Szőke Gergely István és ugyan égyházfi Gombos Ferencz”. – Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. június 26.

²⁵ 1861. április 2-i teljes megyegyűlésen az 1. pont szerint „a mult éjszaka a Templom kerítésében nyugvó nehaj Tiszt: Ürmösi Josef úr sir hantjához fel állított emlék oszlop, vagy magára, vagy erőszak által le dőlt, és a közepin ketté törött”. Ezután felszólítják az eklézsia tagjait, hogy menjenek ki azonnal a helyszínre, hogy eldöntsék: magától vagy erőszakkal dőlt-e le az emlékoszlop. „Mely fel szolittásra, az egész gyülés felkelvén egyenessen a helyszinre ment, s ott az említett ledölt és el tört oszlopot, s annak helyét, a hol fenn állott, szorossan meg vizsgálták, a következőleg talaltattott. – Hogy az oszlop fokos és magos volt; jollehet oly talappal látva, a mely egyenes, vízmértékre készített helyen, akár örök időkig is fenn alhatot volna; de hova fel allittáskor, a talapot nem elegendő viz mértékre készítették, ugy nagyon kis erő kelle a le döntésére.” Visszatérve úgy nyilatkoztak, hogy az oszlop nem magára, hanem erő által dőlt le, s „ezen egész Ecclesiánkban botránkozást okozo, s nehaj volt Lelkésziünk T: Ürmösi Josef úr emlékét megsértő tett elkövetőjét” haladéktalanul szoros nyomozás által fel kell kutatni. – Tordátfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban: TUEK Lt.) Presbyterialis Ülések Jegyző Könyve s.p.

²⁶ „Az 1817es lelkészváltás szerencsés esemény volt az egyházközségre nézve. Az új lelkész Ürmösi József fiatalos lelkesedéssel kezd hozzá 41 évig tartó építő munkájához.” KISS GERGELY: A tordátfalvi unitárius egyházközség története, 1971. – MUEKvGyLt. Lelkészképesítő dolgozat, Egyházközségi monográfiák között. (továbbiakban: KISS, 1971.) 7. p.

²⁷ A presbiteri jegyzőkönyvben 1825-ben és 1837-ben adják fel a papnét és a tanítónét összeférhetlenségük miatt. Az 1825. szeptember 11-i vizitáció alkalmával azt panaszolják a falubeliek, hogy a pap és a tanító felesége „békételen életet” élnek, „melly miatt vagy az Isten Házábanis együtt nem mennek vagy ha mennekis botránkozotatolag ülnek”, „hogy a templomat restül gyakorolnak, és így másoknak rossz példát adnak”, s a mesterné a férjével is „lármás és botránkozotato életet élnek”.

ják le a régi templomot, s szentelik fel 1824-ben az újat, amelyet ekkor új kerítéssel vesznek körül és hozzá új harangot vásárolnak. 1837-ben új orgonát készíttetnek. 1840-ben cseréppel újrafedik a templomot. 1850-ben pedig ismét új orgonát vesznek.²⁸ Benczédi Gergely Ürmösi Józsefről szintén mint „Tordátfalvi derék papról”²⁹ emlékezik meg.

Nemcsak Ürmösi Sándor édesapja, de a forrásokban szereplő testvérei, illetve azok gyermekei is a helyi társadalom munkás, semmilyen panaszra okot nem adó tagjainak tűnnek, akik között különösen magas a továbbtanulók és értelmiségi hivatást választók aránya, néhányan – például Ürmösi Samu, Derzsi Károly vagy Gombos Samu – pedig korukban különösen kimagasló, jeles személyekként voltak ismertek.³⁰

Ürmösi Sándor testvérei közül a legidősebb Károly feltehetően még kollégiumi tanulmányai idején elhunyt, mivel később nincs nyoma a forrásokban.³¹

A második fiú, Samu a székelykeresztúri és a kolozsvári unitárius kollégium befejezése után³² jogot végzett, majd híresen művelt feleségével,

TUEKt. Curatori számadáros Jegyző Könyv, 1825. szeptember 11. s.p. 1837-ben egy lúd volt az összeszólalkozás oka. – TUEKt. Számado Protocollum (1837. november 29.) 16. Mindkét esetben kibékülésre intették a feleket. A tordátfalvi unitárius egyházközség levéltári anyagát Nyárádi Zsolt, székelyudvarhelyi régész-muzeológus rendezte, digitalizálta és bocsátotta a rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. A konfliktusokra mintaszerű tanulmánya hívta fel a figyelmemet: NYÁRÁDI ZSOLT – REJTŐ ANDRÁS: Tordátfalva és egyháza. (Adatok a 18–19. századi unitárius egyházközségi levéltári forrásokból.) In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve. Főszerk.: Kinda István. Sepsiszentgyörgy, 2011. 227–256. p., 240. p.

²⁸ Vö.: KISS, 1971. 7–8. p.

²⁹ MUEKvGyLt. Büntetések Jegyzőkönyve 90. sz. alatt.

³⁰ A mellékletben megtalálható Ürmösi-családfán aláhúzással (is) jelöltem, hogy mely családtagok választottak értelmiségi hivatást. Ld. Ürmösi-adattár.

³¹ A tordátfalvi iskolába és a székelykeresztúri kollégiumba még biztosan járt. Nehezíti azonosítását, hogy feltehetően két évvel később született az az Ürmösi Károly, aki korondi tanító lett. Azonosságuk ellen szól, hogy míg például Ürmösi Samu és gyermekei következetesen a muzsnai előnevet használják, addig Ürmösi Károly gyermekei és unokái mindig abrudbányaiként identifikálják magukat. Bizonyosságot a tordai matrikula hozhatna (ha kiderülne, hogy ott is tanult ugyanabban az időben, amikor Székelykeresztúron egy Ürmösi Károly), vagy az abrudbányai anyakönyv (ha valóban ott született). A tordátfalvi halotti anyakönyv 1832 és 1838 közötti éveit nem láttam, így lehetséges, hogy akkor hunyt el. A korábbi és a későbbi években nem szerepel a neve. A tordai unitárius kollégium matrikulája az általam áttekintett levéltárak fondjaiban nem bukkant elő. Az abrudbányai anyakönyv feltehetően a Gyulafehérvári Állami Levéltárban található.

³² A kolozsvári matrikulában az 1830. évnél szerepel Ürmösi Sámuel, s bár biztosan róla van szó, ezt mégis elbizonytalanítja, hogy oda Samuel Ürmösi de Kis Solyosként jegyezték be. Azonban az időpont egyezik, továbbá a később odajegyzett információ is: anno 1836 fit R. Tab. Cancellista. Ld. MUEKvGyLt. Matricula Studiosorum, 1774. sz. Az Igazgatói matrikulában ezzel szemben csak az 1827-ben beiratkoztak között szerepel egy Ürmösi Sámuel, aki azonban tordátfalvi születésű. Vö.: MUEKvGyLt. Igazgató Anyakönyv, 1827. A két anyakönyv évbéli eltérésére nem sikerült magyarázatot találnom. Azonban arról, hogy egyes diákok a születési helyüket hogyan változtatták a különböző bejegyzésekben, Olosz Katalin osztott meg velem néhány,

Ajtai B. Borbálával és gyermekeivel Kolozsváron, a Majális utcában élt. Az Andrassy, Kemény és Bánffy családok ügyvédeként és jószágigazgatójaként működött, s az 1850–60-as években otthonuk „az unitáriusság központja”,³³ „Erdély magyarságának egyik szellemi fókusa”³⁴ volt, ahol Kriza János, Brassai Sámuel, Mikó Lőrinc, Kovácsi Antal, Jakab Elek, Nagy Lajos, Simén Domokos, Káli Nagy Elek, Székely Mózes, Ferencz József, Buzogány Áron, Gyulai Pál és sokan mások találkoztak és cseréltek eszmét.³⁵ Kelemen Lajos Kolozsvár olyan szellemi központjaként írja le házukat, ahol nemcsak az unitárius értelmiségiek találkoztak egymással, hanem az a „Kolozsvárra lejáró pesti művészeknek is kedves vendéglátó otthona volt”.³⁶ A család gyermekeinek nevelője 1854-től Simén Domokos, a fiatalon elhunyt jeles unitárius kollégiumi tanár, aki unitárius szerzők műveit és önéletrírásait gyűjtötte össze. Simén Domokos Ürmösi Samu halálát követően feleségül vette a nagyműveltségű özvegyet.³⁷ Ürmösi Samu gyermekei közül Miklós miniszteri osztálytanácsos lett Budapesten gróf Andrassy Gyula mellett, Lajos egyháztanácsos és író,³⁸ aki az *Ellenzéket* is megvásárolta, a fiatalon elhunyt Kálmán mérnök, Gyula budapesti tanár, Jenő pedig földbirtokos.³⁹

Kanyaró-gyűjtőkkel kapcsolatos példát, melyet ezúton is köszönök. Az egyik Kanyaró-gyűjtő, Ürmösi József születési helyéül középiskolás korában Alsósíménfálvát írták, majd a teológián már szentgercei születésűnek tünteti fel az unitárius kollégium értesítője. Egy másik gyűjtő, Mikó Imre külföldi egyetemjárása idején egyik helyen Kolozsvárt írta be születési helyéül, a másik egyetemen Magyarfenest. Ebben az időszakban tehát csak fenntartásokkal lehet elfogadni a matrikulákban talált, születési helyre vonatkozó adatokat. Azonban Ürmösi Sámuel esetében a matrikula mellett az olvasótársaság névsora is tanúsítja, hogy ekkor járt a kollégiumba. Vö.: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár [Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca] (továbbiakban: KvAKt.) Ms.U. 1308. (=Az Olvasó Egylet tagjainak névsora 1833 évben.) 3v. Az 1835/36-os iskolai évben, a neve mellé jegyezve a következő szerepel: „jogász. elment 1836ban”.

³³ N. N., 1906. 68. p.

³⁴ V.A. [VÁRI ALBERT]: Ürmössy Lajos 1831–1915. In: *Keresztény Magvető*, 1915. 3. sz. 188. p.

³⁵ Az oda járó személyek kapcsán: N. N., 1906. 68. p.; KELEMEN LAJOS: A régi Mátéfi-vagy Ürmössy-ház. In: *UÓ: Művészettörténeti tanulmányok. II.* Szerk.: B. Nagy Margit. Bukarest, 1982. 90–93. p., 91–92. p.

³⁶ Uo., 91. p.

³⁷ VÁRI ALBERT: Simén Domokos. (1836–1878) In: *Keresztény Magvető*, 1912. 4. sz. 193–208., 5. sz. 257–274. p., 271. p. (Nagyon rövid volt a közös életük, 1874-ben hunyt el Ürmössy Samu, 1877 márciusában házasodtak össze, pár hónappal később elhunyt az egyik fiú, Ürmössy Kálmán, majd nem sokkal később Ajtai Borbála és 1878-ban Simén Domokos is.)

³⁸ Művei például: ÜRMÖSI LAJOS: Tizenhét év Erdély történetéből 1849. júl. 19-től 1866. április 17-ig. I–II. Kolozsvár, 1887–1894.; *UÓ: Erdély irányadó lapja az 1830–40-es években.* Kolozsvár, 1907.

³⁹ Vö.: N. N., 1906.; Ürmösi-gyászjelentők. – MUEKvGyLt. Gyászjelentő-gyűjtemény, Ürmösi.

Ürmösi Sándor legidősebb lánytestvére Eszter, Gombos János tordátfalvi földművessel házasodott össze 1841-ben.⁴⁰ Gyermekük közül az egyetlen fiú, Gombos Sámuel a székelykeresztúri kollégium kiváló magyar-, német-, történelem- és földrajztanáráként működött 1907-ig.⁴¹ Gombos Samu fia, ifjabb Gombos János a kolozsvári unitárius kollégiumban Kanyaró Ferenc eredményes népköltészeti gyűjtőjének bizonyult, s azon kevesek közé tartozott, akik még végzett ügyvédként is küldtek Kanyarónak népköltészeti szöveget.⁴²

Ürmösi Zsuzsanna a nagygalambfalvi református tanítóhoz, Benedek Ferenchez ment hozzá,⁴³ házasságukból egy kislány, Ürmösi Emília⁴⁴ született, akit édesanyja korai halála után 1845-ben a nagyszülők vettek magukhoz.⁴⁵

Ürmösi Sándor legkisebb testvére, Mária a helybeli tanítóval, Derzsi Józseffel⁴⁶ házasodott össze 1842-ben.⁴⁷ Hét gyermekük közül a másodszü-

⁴⁰ MUEKvGyLt. Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása II. 157.; HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Esketés. 156v–157.

⁴¹ A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története. Szerk.: Fekete János. Kolozsvár, 1993. (továbbiakban: FEKETE, 1993.) 126. p.

⁴² Olosz Katalin mutat rá arra, hogy megfigyelhető valamilyen folytonosság, amely a Kriza-gyűjtő Ürmösi Sándortól Gombos Sámuelhez, onnan pedig Gombos Sámuel fiához (Gombos Jánoshoz) és Gombos Samu tanítványaihoz (Rédiger Ödönhöz és Antal Józsefhez) vezet, akiket Kanyaró Ferenc kimagaslóan jó gyűjtői között tarthatunk számon. Minden bizonnyal ez a három diák valami pluszt vitt magával a székelykeresztúri kollégiumból, mivel Kolozsvárra érkezve csaknem azonnal bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába, és a régi stílusú, klasszikus balladák nagy részét (mintegy 80 százalékát) ők szedték össze (Másképpen fogalmazva, tulajdonképpen ők voltak azok, akik a klasszikus balladák gyűjtése tekintetében szó szerint Kriza/Ürmösi nyomdokában jártak.). Emellett Gombos János és Rédiger Ödön mennyiségben is a legtöbbet gyűjtött (Gombosnak 12, Rédigernek 26 balladát köszönhetünk.). Gombos Jánosnak és Gombos Sámuel tanítványainak a Kanyaró-gyűjtésben való részvételével kapcsolatban: KANYARÓ, 2015. 852–876. p.

⁴³ HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés. 70v.

⁴⁴ A gyermeket a nagyapa nevezi a keresztelési anyakönyvben Ürmösi Emiliának. Ebben valószínűleg közrejátszhat az Ürmösi Zsuzsanna és Benedek Ferenc közötti viszony megromlása, ami a házastársak válásával végződött. Ld.: HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés. 70v.; Uo. Tordátfalva, anyakönyv / Halotti. 108. (Különös jegyzet cím alatt) A keresztelési anyakönyvben a gyermek keresztelésekor szüleinek megnevezésénél megjegyzi, hogy „Elváló törvény közbe vagnak”.

⁴⁵ HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Halotti. 108. (Különös jegyzet cím alatt itt Ürmösi József nem említi a válást, sőt a tanító „szeretett” nőjét gyászolja, s együtt töltött boldog 2 év és 9 hónapról ír, csupán amiatt valószínűsíthető, hogy a válás csaknem bekövetkezhetett, mivel a gyereket 3 nappal az anya halála után nagyszülei magukhoz veszik és Tordátfalvára viszik.)

⁴⁶ Dersi / Derzsi József városfalvi vagy medeséri származású lehetett, Kriza Jánossal azonos évben, 1825-ben iratkozott be Székelykeresztúrra, de innen később, csupán 1835-ben ment Kolozsvárra. Itt az 1835/36-os és az 1839/40-es évben is szerepel az olvasótársaság tagjainak névsorában. Vö.: FEKETE, 1993. 146. p.; MUEKvGyLt. Igazgatói Anyakönyv, 1835.; KvAKt. Ms.U. 3.

⁴⁷ MUEKvGyLt. Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása II. 155.; HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Esketés. 157v–158.

lött fiú, Derzsi Károly híres tordai unitárius kollégiumi tanár és budapesti unitárius lelkész lett,⁴⁸ a fiatalabb fiúk közül Domokosról nagy, Gáborról pedig kissolymosi tanítóként írnak a források.⁴⁹

Ürmösi Sándor és testvérei gyermekkorukat és korai iskolás éveiket (a legnagyobb fiú kivételével) valamennyien Tordátfalván töltötték. Ezekről az évekről csupán az iskolalátogatási jegyzőkönyvből értesülhetünk.⁵⁰ Az tűnik ki belőle, hogy Jakab János tanítósága alatt (vagyis mindaddig, amíg az Ürmösi-gyerekek ebbe az iskolába jártak) a tordátfalvi szülők gyerekeiket sokszor rendszertelenül vagy egyáltalán nem járatták fel az iskolába, ami miatt a vizitáció több alkalommal is megróttá mind a tanítót, mind a szülőket.⁵¹ Ez az Ürmösi-gyerekek iskolalátogatási szokásaira is igaznak tűnik, ha a jegyzőkönyvet megnézzük. Ürmösi Sándort először 1820-ban találjuk a feljáró gyermekek között, azonban a következő évben nem szerepel a neve a tanulók lajstromában. 1822-ben ismét ott van, de a következő két évről nincs adat a jegyzőkönyvben (a vizitáció csupán meginti a tanítót és a szülőket). 1825-ben, amikor már az olvasók közé sorolják, az szerepel a neve mellett, hogy 2 télen járt fel, továbbá, hogy ennek az évnak a „9ber felít negligálta”, vagyis késve küldték fel szülei az iskolába. 1826-ban ismét szerepel a neve, 1827-ben nem, 1828-ban pedig újra. Lehetséges persze, hogy Ürmösi Sándor beteges gyerek volt, vagy, hogy éppen a vizsgálat idején volt annyira beteg, hogy szülei nem engedték iskolába. Bár talán azt várnánk, hogy a lelkész a leányait is több évig járattja iskolába, mégis úgy tűnik, hogy ez nem volt így: a legnagyobb lány, Eszter két évig (1825–26-ban), a középső, Zsuzsanna pedig három évig (1827–29-ig) járt iskolába. A legkisebb csak egy (beazonosíthatatlan) évben szerepel a néhol hiányos⁵² jegyzőkönyvben.

Feltehetően 1828-ban került Ürmösi Sándor a székelykeresztúri unitárius kollégiumba,⁵³ ahonnan 1836-ban⁵⁴ ment tovább a kolozsvári kollégi-

⁴⁸ HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés. 81v–82. Az azonosításban nyújtott segítséget ezúton is köszönöm Keszeg Vilmosnak. Derzsi Károly már 1870-től, 21 éves korától a tordai kollégiumban tanított, 1872 és 1874 között a londoni Manchester New College-ban tanult klasszikafileológiát, 1874-től rendes tanára a kollégiumnak. 1881–97-ig budapesti unitárius lelkészként épít, szerkeszt, szervez. 1897-ben visszatér Tordára, ahol haláláig, 1905-ig tanít latint és görögöt. Könyvtárát a tordai unitárius kollégiumra hagyja. Ennek jegyzékét ld.: KvAKt. Ms.U. 1395/A. (= Derzsi Károly: Könyveim Lajstroma. London, 1874. Torda, 1880.) Az életrajzi adatok kapcsán vö. VARGA DÉNES: A tordai unitárius gimnázium története. Torda, 1907. 150–153. p.

⁴⁹ Ld.: GYÖRFFY FERENC: A Kereszturkőri dalkör. In: *Unitárius Közlöny*, 1889. 10. sz. 186–187. p.

⁵⁰ Ld.: TUEkLt. Protocollum puerorum scholasticorum... s.p.

⁵¹ Ld. pl.: TUEkLt. Protocollum puerorum scholasticorum... s.p. 1822–1824.

⁵² Csak olyan évek hiányoznak, amikor a legkisebb járhatott még iskolába. A nagyobb gyerekek akkor már biztosan nem jártak iskolába.

⁵³ A pontos év meghatározását nehezíti egyfelől az, hogy a megjelent matrikula Ürmösi Sándor nevét nem tartalmazza, csak egy Ürmösi Jánost Korondról. Azonban mivel Korondon ebben az időszakban más Ürmösi nem született, s ebben az időszakban is csupán az 1849-ben elhunyt Ürmösi Károly nevű tanító apró gyermekei éltek, így majdnem biztosan névelírásról lehet szó. Az eredeti matrikulával való összevetést egyelőre nem sikerült elvégezni. A kollégiumi tanulmányok pontos meghatározását

umba. Itt két, későbbi jeles, ismertté váló történész-író is osztálytársa volt, egyikük a szintén a székelykeresztúri kollégiumból érkező „Alexis Jakab de Szent Gerlicze” (vagyis Jakab Elek, Kriza János későbbi barátja, a *Vadrózsák* aktív segítője, Kolozsvár jeles történésze), a másikuk a tordai unitárius kollégiumból jött „Ladislaus Kővári de Ó Torda”.⁵⁵ Ürmösi Sándor a kolozsvári kollégiumba érkezésekor már elmúlt 21 éves, ami ha kirívónak nem is számíthatott a korban,⁵⁶ valamivel mégis idősebb lehetett az átlagnál, mivel a vele együtt iratkozó fent említett két diák⁵⁷ ekkor 16, illetve 17 éves volt.

nehezíti, hogy Ürmösi Sándor két testvére esetében a székelykeresztúri matrikulában szereplő adat ellentmond a tordátfalvi iskolalátogatási jegyzőkönyv adatainak. A keresztúri matrikula diáknévsora szerint Ürmösi Károly 1817-ben, Samu pedig 1819-ben iratkozott be. Ezzel szemben Ürmösi Károly még 1818-ban is szerepel a tordátfalvi iskolalátogatási jegyzőkönyvben, Samu neve pedig utoljára az 1821-es jegyzőkönyvben olvasható. Vö.: TUEkLt. *Protocollum puerorum scholasticorum...* Ha Ürmösi Sándor valóban csak véletlenül szerepelne is Jánosként, az évszámok akkor sem egyeznek nála sem, mivel Tordátfalván még 1828-ban is felsorolják mint vizsgát kiálló diákot, miközben a korondi születésű Ürmösi Jánost 1823-ban írták a székelykeresztúri kollégiumba. Nem tudom, valóban volt-e ilyen gyakorlat, de ezen adatok alapján arra tudok csupán gondolni, hogy valamelyik évben beírták a gyermekeket, de azután még egy ideig mégsem vitték fel őket, így ténylegesen valamennyien kicsivel vagy sokkal később kezdték meg székelykeresztúri tanulmányaikat a matrikulába beírtnál. Vö.: FEKETE, 1993. 143–147. p. (Az eredeti matrikula feltehetően Székelykeresztúron található.)

⁵⁴ Megjegyzendő, hogy Lakó Elemér Ürmösi Sándor kolozsvári diákságát 1833 és 1840 közé teszi. Az általa hivatkozott könyvkölcsönzési jegyzéket ilyen szempontból nem ellenőriztem, de mivel a jegyzékekben általában áthúzott nevek szerepelnek, 1830-tól pedig a testvére, Ürmösi Sámuel is a kollégium diákja, aki azonban Lakó diáknévsorában nem szerepel, ezért feltételezem, hogy esetleg 1833-ban nem Ürmösi Sándor, hanem Ürmösi Sámuel kölcsönzött a könyvtárból, s Lakó Elemér tévedett. Vö.: LAKÓ ELEMÉR: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között. In: *Erdélyi Múzeum*, 1994. 1–2. sz. 51–74. p. (továbbiakban: LAKÓ, 1994.) 70. p.

⁵⁵ Vö.: MUEKvGyLt. *Igazgatói Anyakönyv*, 1836. Kőváry László nevét mind ő, mind a korabeli források Kővári és Kőváry alakban egyforma gyakorisággal használják.

⁵⁶ Kriza János unitárius gyűjtői 14 és 22 év között voltak, amikor beiratkoztak a kolozsvári kollégiumba. 20 évesnél idősebben hatan iratkoztak be, kettejük (Pálfi Lajos, székelykeresztúri lelkész és Pap Mózes, a kolozsvári tanár) életében a székelykeresztúri és a kolozsvári kollégiumi tanulmányaikat megszakította a szabadságharc, amelyben aktívan (Kossuth-huszárként, illetve őrmesterként) vettek részt. Sándor Jánost, a későbbi székelykeresztúri igazgató-tanárt szülei egyetlen gyermekként sokáig (öccse kései megszületéséig) nem engedték továbbtanulni. Tiboldi István, a kedői tanító és Nagy Lajos, a kolozsvári tanár kései kolozsvári kollégiumi beiratkozására nem találtam magyarázatot. A megszokott mindenképpen a 17-18 évesként beiratkozott diák lehetett.

⁵⁷ Az 1836-ban beiratkozottak közül csupán ők ketten azok, akiket (biztos születési évvel) be tudtam azonosítani.

2. A Kolozsvári Unitárius Kollégiumban

Ürmösi Sándor kolozsvári diákságát a két matrikula⁵⁸ mellett az unitárius Olvasótársaság névsora is tanúsítja.⁵⁹ Három tanéven keresztül tűnik fel Ürmösi Sándor neve a kollégiumi Olvasó Egylet tagjainak sorában olyan személyek mellett, mint Jakab Elek, Péterfi Sándor, Kelemen István, Lőrinczi Elek, Barabás Sándor vagy Tóth Ferenc, akik utóbb valamennyien aktív közreműködői lettek a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatának.

Az olvasótársaságban pozíciót nem tölt be, a beszédvárba, bírálati tárba, a kéziratok lapokba,⁶⁰ illetve a *Remény*be nem ír,⁶¹ az olvasótársasági jegyzőkönyv nem említi a nevét semmilyen összefüggésben sem.⁶² Eddig csupán egyetlen megjelent versét sikerült felfedezni, amely a *Mulattató* 1839. február 7-i számában látott napvilágot.⁶³ Mindezek ellenére (bár konkrét forrásokkal nem tudom alátámasztani) azt gondolom, hogy az a közeg, amely körbevette őt ekkor, az 1834-es országgyűlés és Wesselényi nem sokkal korábbi szerepének emléke, a szervezkedő, társadalmi változást óhajtó ifjak, a Kolozsváron élő Brassai Sámuel és a *Vasárnapi Újság* vagy Bölöni Farkas Sándor és az *Utazás Észak-Amerikában* mind hatottak rá valamelyest.⁶⁴

⁵⁸ Ld.: MUEKvGyLt. Matricula Studiosorum... 1896. sz. Itt szerepel Alexander Ürmösi de Tordátfalva, ill.: MUEKvGyLt. Igazgatói Anyakönyv, 1836. (A Székelykeresztúrról érkezők között sorolják fel Alexander Ürmösi de Thordátfalvaként.)

⁵⁹ KvAKt. Ms.U. 1395/A.; Ms.U. 1308. 4, 5v, 9. Ld. az 1836/37-es, 1837/38-as és 1838/39-es tanév tagnévsorát.

⁶⁰ Vö. a különböző kéziratok füzeteit: KvAKt. Ms.U. 1306/C. (= Bírálati tár 1832–39.); Ms.U. 1306/D. (= Beszédvár 1834–53.); Ms.U. 1306/F. (= Serdület Másodévi folyama 1836–37.); Ms.U. 1306/G. (= Remény 1837–39.); Ms.U. 1306/H. (= Virulat 1837–38.); Ms.U. 1306/I. (= Ébredő 1837–39.)

⁶¹ A *Remény* című zsebkönyv először 1839-ben jelent meg, Kriza János szerkesztésében. Ez az olvasótársaság (volt) tagjainak korábban, a kéziratok lapokban megjelent vagy újabban keletkezett művei közül a legjobbakat tartalmazta. A zsebkönyvre és benne különösen Kriza és barátja, Szentiváni Mihály munkáira Toldy Ferenc is felfigyelt, a *Figyelmezőben* megjelent dicsérő szavainak nagy hatása volt a folytatásra is. A második kötet 1840-ben, a harmadik 1841-ben az időközben Kolozsvárra költözött Szentiváni Mihály szerkesztésében jelent meg. A zsebkönyv történetéről összefoglalóan ld. Hofbauer L. 1931.

⁶² Vö.: KvAKt. Ms.U. 1376–I. (=Az Kolozsvári Unitarium Kollegyombeli Olvasó Társaság 1834/5 oskolai év elején kezdett Jegyző Könyve.)

⁶³ A folyóiratokat nem néztem át következetesen, tehát könnyen előfordulhat, hogy Ürmösi Sándor ennél több művet is publikált, csak valamiért nem a kollégiumhoz köthető füzeteit részesítette előnyben. A *Mulattatóban* megjelent versét (mivel eddig ez az egyetlen ilyen adat és egészen meglepő Ürmösi későbbi története felől nézve) itt közlöm. „Búcsú-dal. Te szép vidék / A bájoló téren / S te csörgedő / Kis folyam ár / Virágos völgyesen, / Isten veled! Te partvirány / Himzette békelak, / nincsen kellemed; / Ott nem dereng / Lórád, a bájalak, / Isten veled! Parányi kert / Szelid virága te, / Magányba most, / S te rózsafák / Illathozó szele, / Isten veled/ Szép napjaim / Ellengett bájai, / Köszöntelek; / O mult, e sziv / Téged fog áldani, / Isten veled!”

⁶⁴ Ezzel kapcsolatban: ANTAL ÁRPÁD: Szentiváni Mihály. Bukarest, 1958. (továbbiakban: ANTAL, 1958.); BENKŐ SAMU: Bölöni Farkas Sándor. In Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. Sajtó alá rend.: Benkő Samu. Bukarest, 1966. 5–59. p.

Ahogy az előző kijelentés, úgy az is csak feltételezés lehet (amit mind-ezek mellett is érdemesnek gondolok felvetni), hogy Ürmösi Sándornak esetleg köze lehetett az 1838-ban létrejött tordátfalvi olvasótársasághoz. Nem sokkal Ürmösi Sándor Kolozsvárra érkezése után jött létre Székelykeresztúron, majd a következő években további három faluban⁶⁵ (Alsó-Siménfalván, Tordátfalván és Medeséren) olvasótársaság. Ezeknek közös jellemzőjük, hogy feltehetően unitárius kezdeményezésre alakultak meg, és a *Vasárnapi Újság* olvasásának igénye központi szerepet töltött be a megalkulásukban. A tordátfalvi olvasótársaságról kevés információnk van, az azonban valószínűsíthető, hogy idős kora miatt azt nem Ürmösi József, az ekkor már 63 éves lelkész hozta létre. Az ekkori tordátfalvi tanítót,⁶⁶ Demeter Istvánt az egyik forrás úgy dicséri, mint aki a társaság létrehozásának eszméjét a gyakorlatba ültette.⁶⁷ Mivel a falvakban ekkor kevés értelmiségi élt, kizárásos alapon gondolhatunk arra, hogy az iskolai szünetben hazalátogatva Ürmösi Sándor, a kolozsvári Olvasótársaság egyik tagja, a *Vasárnapi Újság* ismerője kezdeményezte a falusi társaság létrehozását.

Ürmösi Sándor kolozsvári diákságáról még három további iskolatörténeti forrás (a Büntetések jegyzőkönyvének 1., a Rerum Scholasticarum 11., illetve a Protocollum Classificationis, vagyis Érdemsorozati jegyzőkönyv 2. kötete⁶⁸) szolgáltathat számunkra némi adatot. Ezekből azonban messze nem következtetéseket nem lehet levonni Ürmösi Sándor magaviseletére vagy személyiségére vonatkozóan. Bár a források bejegyzései alapján Ürmösi több alkalommal volt büntetve, többnyire csak kisebb bűnöket követett el, sok esetben pedig betegsége vagy másra hivatkozva végül nem marasztalta el az iskolai esküdtszék. Leggyakrabban egy-egy órát, templomozást, precest („könyörgést”) vagy cantiot („éneket”) mulasztott, s csupán két valamivel súlyosabb vétségben találták bűnösnek: egy esetben megverte egy társát, egy másik alkalommal pedig leszaggatta valakinek a gombja-

(továbbiakban: BENKÓ, 1966.); EGYED ÁKOS: Előszó. In: Az utazás divatja. Útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről. Szerk.: Egyed Ákos. Bukarest, 1973. 5–26. p. (továbbiakban: EGYED, 1973.); HÜBERT ILDIKÓ: Előszó. In: Szentiváni Mihály: Gyaloglat Erdélyben. Sajtó alá rend.: Húbert Ildikó. Bp., 1986. (Pro Memoria) (továbbiakban: HÜBERT, 1986.) 7–28. p.

⁶⁵ Ezek mellett más településeken is jöttek létre akár ezt megelőzően vagy közvetlenül ez után olvasótársaságok.

⁶⁶ Az ekkori tordátfalvi tanító Demeter István. Őt az itt említett dicséretet követő évben érkezett panasz nyomán helyezik el 1840 őszén. Derzsi József, a következő tanító ekkor még maga is kollégiumi (és olvasótársasági) diák Kolozsvárott.

⁶⁷ „[...] egy új Tarsasági egyesületis alakított, nem tsak az Ifjuságból; hanem Házasokbólis, mi szerént V. Ujság olvasás, vallás, Enek, Erkölc Tanulás Gazdasági értekeződés mind Tárgyai ezen Egyesületnek – Mellyben minémű elő haladást tetteken, annak bizonyítására egy probátis mutatának bé a Templomban a Visgáló Hivatalnak, mellyben meg elégedésit találván a visitatio midőn szép Hármóniás Eneket zengének, nem tsak helyben hagyással; hanem ditsérettel koronáztaték a Szorgalombol kitűnt ipar, és elő haladás. – Ugy a szép Eneklésre ezeket Tanított Mesternek ditséreteis méltán méltányóltatik, valamint azis, a ki indítványba hozta az Ifjakra nézve ezen szép Pályafutást.” – TUEkLt. Számado Protocollum... (1838. december 2.) 21.

⁶⁸ Valamennyi megtalálható: MUEKvGyLt.

it.⁶⁹ Előbbiek semmiképp sem számítottak különösebben kirívónak,⁷⁰ a Rerum Scholasticarumban áttekintett félév⁷¹ alatt a két osztálytárs és mintadiák Jakab Elek és Kőváry László legalább ugyanannyiszor volt büntetve vagy bevádolva mulasztások miatt, mint Ürmösi – bár igaz, más vétségben őket sosem találták bűnösnek.⁷²

Az érdemsorozati jegyzőkönyv alapján valamivel egyértelműbb képet alkothatunk Ürmösi Sándor tanulmányi előmeneteléről. Az 1836/37-es tanév mindkét félévében még jó tanulónak számított, secundát⁷³ semmilyen tantárgyból sem kapott,⁷⁴ az év végén a diákok felsorolásában a 15. helyen találjuk.⁷⁵ A következő iskolai évben a 4+2 tantárgyból⁷⁶ már háromból került a secunda classisba, miközben két említett osztálytársa Jakab Elek és Kőváry László mindenből az eminensek között szerepelt.⁷⁷ Az 1838/39-es tanévben még tovább romlik Ürmösi Sándor tanulmányi eredménye, az 1. szemeszterben a három fő tantárgy közül kettőből secunda classisba, a harmadikból pedig a classis tertiába került.⁷⁸ A 2. szemeszterben két tantárgyból állapítható meg viszonylagos pontossággal,⁷⁹ hogy hányadik helyen szerepelt Ürmösi Sándor az osztályból. Teológiából úgy tűnik, hogy 15 eminens, 10 prima és 10 secunda előzte meg őt, s így a 11. secundát kapta, geometriából pedig 6 eminens, 8 prima után a 3. secundás lett Ürmösi.⁸⁰ A következő félévben is csupán 2-3 diákot sikerült maga

⁶⁹ Vö.: MUEKvGyLt. Rerum Scholasticarum 373, 378–379, 383–384, 389, 398, 401, 402, 407–408, 409, 413, 414, 416, 421, 426, 427, 428, 429, 432–433, 435.

⁷⁰ A verekedés az egyetlen komolyabb vétség ezek között, amelynek a büntetési tétele is 2 RFT-ig terjedhetett, Ürmösi esetében 1 RFT-ban szabták meg a büntetés mértékét.

⁷¹ Az alaposan áttekintett fél év 1839 júniusától decemberéig tartott. A kiválasztást az is indokolta, hogy ezt a félévet lehetett a legkönnyebben vizsgálni, mivel ekkortól a források nyelve latinról magyarra változott.

⁷² Vö.: MUEKvGyLt. Rerum Scholasticarum 372, 378–379, 395, 398, 403–404, 405–406, 408, 422, 429. (Jakab Elekre és Kőváry Lászlóra vonatkozóan.)

⁷³ Az osztályzás az első években négy csoportra osztotta csupán a diákokat: az *eminensekre* (vagyis jeles tanulóokra), a *prima classis*ba (vagyis 1. rendbe), a *secunda classis*ba (2. rendbe) és a *classis tertiába* (3. rendbe) tartozókra. Az osztályzatok a diákok ülésrendjében is elkülönült. Később (Ürmösi esetében a 6. félévtől kezdődően) mindegyik renden belül is sorrendet állítottak fel, és azt is jelezték az osztályzatban, így lehetett valaki első eminens vagy 13. prima classis vagy 6. secunda classis.

⁷⁴ Ekkor azonban a 22 főből álló osztályban csupán három (az 1. félévben), illetve 5 (a 2. félévben) diáknak volt bármiből is secundája. Vö.: MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 63, 70.

⁷⁵ Uo. 76.

⁷⁶ Általában a diákoknak 3–4 fő tantárgyuk volt, amelyek szemeszterről szemeszterre változtak, emellett jegyet kaptak énekből (*cantu*) és erkölcsi magaviseletből (*mori-bus*) is.

⁷⁷ MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 80., 89.

⁷⁸ Uo. 101.

⁷⁹ Ennek oka, hogy nem minden esetben lehet teljes biztonsággal eldönteni, hogy az érdemsort kitöltő személy P vagy S betűt írt.

⁸⁰ MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 108–109. Teológiából a felettük járó évfolyammal közös volt az órájuk, ezért vannak többen, és ezért lehetett Jakab Elek is csak 3. eminens, Kőváry László pedig 8. eminens.

mögé utasítania,⁸¹ ez az utolsó félévben változik valamelyest, amikor pasztorálteológiából a 24. prima classist szerzi meg, amivel öten kerülnek mögé és 32-n elé,⁸² kémiából pedig 6. prima lesz (ekkor 6-an vannak mögötte és 16-an előtte). Azonban a legmeglepőbb, hogy héber nyelvből mindenkit, még az örök eminens Jakab Eleket és Kőváry Lászlót is maga mögé utasítja és első primát⁸³ szerez.⁸⁴

Fontos még – a későbbi tanítói-lelkészi pályafutása szempontjából – megjegyezni, hogy éneklésből többször is rossz osztályzatot kap.⁸⁵ Különös továbbá, hogy az 1840/41-es évnél az Absoluti Togatik⁸⁶ között minden osztálytársa fel van sorolva, őt kivéve.⁸⁷

Ürmösi Sándor 1840 nyarán hagyja el a kollégiumot, hogy édesapja mellett, Tordátfalván kápláni feladatokat lásson el. 1844-ig – bár ő és édesapja is többször kérvényezik⁸⁸ – nem kap (segéd)lelkészi kinevezést. Kinevezésének elhúzódsában közrejátszhatott az is, hogy a diákok érdemsorában az utolsók között szerepelt, így meg kellett várnia, míg mindenkit kineveztek valahova, aki nála jobb eredménnyel végzett a kollégiumban.⁸⁹ Így édesapja mellett – ahogy a püspök Ürmösi Józsefet utasítja – alapvetően „mint tanuló Déák gyakorolja magát a prédikálásban és könyörgésben”.⁹⁰ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy Ürmösi Sándorra ezekben az években (1840 és 1844 között) nem vonatkoztak az egyházi törvénykönyv papokat érintő rendeletei. Ezek közül is a gyűjtés-utazás szempontjából a legfontosabb, hogy nem vonatkozott rá, azaz nem korlátozta a 233. kánon, amely szerint belső ember egyházközségét három napnál hosszabban csak indokolt esetben, esperesi engedéllyel hagyhatja el.⁹¹ Így tehát Ürmösi

⁸¹ MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 119.

⁸² Ezt a tantárgyat az eggyel alattuk járó diákokkal közösen végezték, ezért nagyobb az összlétszám.

⁸³ Néhány tantárgynál eminens jegyet senkinek sem adtak, így történt ez ebben az esetben is, ahol az 1. prima Ürmösi, a 2. Jakab Elek, a 4. pedig Kőváry László lett.

⁸⁴ MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 128–129.

⁸⁵ Az éneklésre kapott érdemjegyei a félévek szerinti sorrendben: 1, 1, 0, 1, 2, 2, 1, 1. Ugyanekkor például (a később nem papi pályára lépő) Kőváry László is gyengén szerepelt éneklésből, s hasonlóan rossz jegyeket kapott, mint Ürmösi.

⁸⁶ absoluti togati (lat.) 'végzett egyenruhások' Nem tudom, mi a magyarázata, hogy Ürmösi Sándor nem szerepel a felsorolt diákok között.

⁸⁷ MUEKvGyLt. Protocollum Classificationis... 136–137.

⁸⁸ Először 1840-ben kérvényezi segédlelkészi kinevezését édesapja és a tordátfalvi gyülekezet, ez a levél nem maradt fenn, csak a következő, 1841-es kérvényben hivatkoznak rá. Ld. Ürmösi Sándor Székely Miklósnak. Tordátfalva, 1841. július 21. Ezután 1842-ben Ürmösi József fogalmaz kérvényt: Ürmösi József Székely Miklósnak. Tordátfalva, 1842. május 22. Ezt szeptemberben végül visszavonja.

⁸⁹ Egyik levelében említi, hogy a püspök türelemre intette, amíg a „diák rendi sor”-ban rá nem kerül a kinevezés ideje. Egyúttal azt is hozzáteszi Ürmösi Sándor, hogy tudtával már nála alább helyet foglaló személyt is neveztek ki, így ő is reménykedik kápláni kirendelésében. Vö. Ürmösi Sándor Székely Miklósnak. Tordátfalva, 1841. július 21.

⁹⁰ Ürmösi József Székely Miklósnak. Tordátfalva, 1842. május 22.

⁹¹ Ld.: MUEKvGyLt. Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. 233. Canon. (Az 1792. január 23-i kolozsvári főtanácsn hozott törvény.)

Sándor mellett, hogy gyakorolta magát a prédikálásban, megtehetette, hogy hetekre-hónapokra elmenjen gyűjtő- vagy felfedezőútra.

3. Az elbujdosott magyarok Oláhországban szerzője⁹²

Az egyik ilyen gyűjtő- és felfedezőútját, amiről utóbb ismertté lett, 1841. május 22. és július 15., illetve 1843. június 30. és július 24. között tette. Ez idő alatt beutazta Munténiát, ahol azokat a román városokat, falvakat próbálta bejárni, amelyekben Erdélyből kivándorolt magyarok éltek.

Bár maga az utazás szokása éppen ezekben az években vált divatosá, az útra kelő ifjak nagyon különböző célokért indulhattak el. Legtöbbször a tágabban vett szülőföld megismerésére, illetve a külföldi országok felfedezésére azért szánták rá magukat az utazók, hogy hazájuk haladása érdekében rámutassanak társadalmuk feudális elmaradottságára, visszasságaira és a polgári átalakulás szükségességére. Ürmösi Sándor esetében az alapvető hatások ebben az esetben is, úgy vélem, az unitárius kollégium falain belül, vagy azzal összefüggésben keresendők. Erdélyben – bár a híres utazók, mint gróf Széchényi Ferenc, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály vagy Wesselényi Miklós munkái is hatottak – az utazás divattá válására és kiszélesedésére a legnagyobb hatása Bölöni Farkas Sándor 1834-ben megjelent *Utazás Észak-Amerikában* című könyve volt.⁹³ Ehhez járultak hozzá az erdélyi és magyarországi hírlapokban az 1830-as évek elejétől egyre nagyobb számmal megjelenő útleírások, amelyek közül a legjelentősebb hatása a Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Híradó* melléklapjának, a *Nemzeti Társalkodónak* volt. Bölöni Farkas Sándor nagyon közeli kapcsolatban volt a kolozsvári Unitárius Kollégiummal. Az 1833-ban létrejött kolozsvári Kaszinó mintájára alakult meg 1834-ben az unitárius kollégiumbeli olvasótársaság. Ennek kéziratos lapjaiban szintén több útleírás – köztük talán a legismertebb a Kriza közvetlen baráti társaságába tartozó Gálfi Mihályé – kapott helyet.

Szentiváni Mihály – Kriza János egyik legközelebbi barátja – már a kolozsvári Unitárius Kollégium kinevezett tanáraként, a külföldi egyetemre szóló útlevelekre várva⁹⁴ járta be 1837-ben Erdély nagy részét. A *Nemzeti*

⁹² Az itt leírt utazásának állomásait, a később tárgyalt gyűjtéseinek helyszíneit és életének különböző állomáshelyeit egy összefoglaló térképen is nyomon követhetjük, ld. Ürmösi-adattár. A térképet az instrukcióim alapján Nagy Béla, térképész (tudományos munkatárs, MTA BTK TTI) készítette. Az elkészítést anyagilag az ELTE BTK HÖK támogatta, amit ezúton is köszönök.

⁹³ Egyed Ákos írja azt, hogy bár az irodalomtörténet adós a könyv hatástörténetének feltárásával, az biztos, hogy Erdélyben különösen erősen hatott a magyar és a román értelmiségiekre egyaránt ez az iskolateremtőnek tekinthető mű. Ő a balázsfalvi szeminárium példáját hozza fel, ahol a diákok jól ismerték a kötetet (ahogy azt George Barițiu egyik könyvében leírja). Vö.: EGYED, 1973. 6–8. p.

⁹⁴ Az útlevelet nem kapta meg az 1834-es országgyűlés alatti forradalmi tettei (amikor Wesselényi Miklós *Naplójának* betiltása után kézzel írt országgyűlési tudósításokat készített és terjesztett), illetve ismert, haladó gondolatai miatt. Ezért végül 1839-ben lemondott a tanári állásról (melyet csak külföldi egyetemjárás után foglalhatott volna el), s hivatalt vállalt. A *Remény* első kötetének sikere után megpróbált az irodalomnak élni, a következő *Remény*-köteteket ő szerkesztette, kapcsolatban állt több olvasóegylettel, levelezett Toldy Ferencsel, 1840-ben a *Vasárnapi Újságnál*,

*Társalkodó*ban szellemesen a következőképpen fogalmazta meg ennek mindennapiságát: „Utazni, s még inkább utazásokat írni korunk literaturai divatjai közé tartozik. Én is a divatnak kitelhetőleg hü fia, megsétálám magamat Erdély egyik végétől a másikig, s hogy a divat második ágának is eleget tegyek, ezennel közlöm csekély jegyzetím egy részét⁹⁵ az olvasóközönsséggel.”⁹⁶

A Szentiváni Mihálynál csupán két évvel fiatalabb Ürmösi Sándor 1841-ben indult útnak. Arra, hogy Szentiváni utazásait, Gálfi Mihálynak a *Serdületben* 1835-ben megjelent útleírásait ismerte, vagy a *Nemzeti Társalkodót* olvasta volna, nincsen közvetlen bizonyítékunk,⁹⁷ csupán felételezzük, hogy az Unitárius Kollégium Olvasótársaságának tagjaként nem kerülhette el ezek megismerését. Írásából egyedül Bölöni Farkas Sándor hatása, az ő műveinek az ismerete⁹⁸ olvasható ki bizonyosan.

„Igen, mert ellehet hinni, hogy egy Farkas Sándornak könnyebb, s bátorosb béutazni egy Északamérikát, Angol, Frank és Német honokat, mint nekem egy ifjunak vagy más akárkinek, hozzám hasonorsúnak egy olyan országba utazni, [...] mellynek polgárai a magasb szellemtől mitsem lelkesítette, pártolatlanul néznek el minden világvétkeket, ha nem egyénjőkre vagy körükre tartoznak; egy olyan nemzedék keblébe menni, melly annyi sok mivelte nemzetek példájára is, nem tudá, nem akara, vagy tán nem is teheté levetkezni vadkedélyéből, mely jelen világunkban testhasontulást szokott szülni, ez pedig pusztulást: – ezek s hasontudatok ijeszti viszsza minden Oláhországba utazandót, mellyek engem is csaknem a visszatérésre kényszerítének.”⁹⁹

Ebből a leírásból is látható, hogy Ürmösi Sándor célja nem annyira a román városok megismerése volt, hanem – ahogy megfogalmazza – az oda költözött magyaroknak „megmondani, besugni fülökbe, hogy visszatérve

1841-ben az *Erdélyi Híradónál* lett segédszerkesztő. 1842-ben 29 évesen hunyt el az erdélyi irodalom egyik legígéretesebb, legérdekesebb és legszimpatikusabb alakja. Vö.: ANTAL, 1958.

⁹⁵ Ekkor útinaplójának csupán kis részlete jelent meg, a teljes napló (amelyet nem készíthetett már elő kiadásra) kéziratban maradt 1986-os kiadásáig.

⁹⁶ VÁNDOR [SZENTIVÁNI MIHÁLY]: Közlemények Erdélyről. I. In: *Nemzeti Társalkodó*, 1839. II. 18. sz. 141–145. p., 141. p.

⁹⁷ Lakó Elemér tárta fel a kölcsönzési jegyzékek segítségével a kolozsvári Unitárius Kollégium Olvasótársaságának olvasóit és politikai olvasmányaikat. Természetesen csak azt tudta vizsgálni, aminek írásos nyoma maradt, így a helyben olvasást (1837-től volt külön olvasószobája a társaságnak) és a baráti alapon való kölcsönzést nem. Ürmösi Sándor esetében csak a *Hasznos Mulatságok* egyszeri és a *Közhasznú Esmeretek Tárá*nak háromszori kölcsönzése volt kimutatható. Vö.: LAKÓ, 1994. 70. p.

⁹⁸ Ez a korszakban nem meglepő. Kóváry László írta Bölöni Farkas Sándor könyvének megjelenése kapcsán, hogy mint „villám és mennydörgés, velőt, csontot rázott, férfi és nő, agg és ifjú, minden, ki olvasni tudott, e könyv olvasásáért égett. Emlékszem, még gyermekek akkor, mint egy szent könyvet, összeülve a legnagyobb áhítattal olvasók”. Idézi (pontos hivatkozás nélkül): BENKÓ, 1966. 40. p.

⁹⁹ ÜRMÖSY SÁNDOR: Az elbujdosott magyarok Oláhországban. Kolozsvártt, 1844. (továbbiakban: ÜRMÖSY, 1844.) 4. p.

ezen kertbe,¹⁰⁰ élvezhetik benne a gyönyört, bódogulniok ismét szabad, a számkivettetés átka alól mentek lehetnek, csak benne is egy tiltott fa van, mellyhez nyulni sértőleg, ki próbáland, halálnak halálával hal meg, ez a Haza, melynek oltárán, a ki nem áldoz, megsértendi, és nem leszen méltó a paradicsomban lakni”.¹⁰¹ Célkitűzésének ismertetését követően Ürmösi Sándor sorra leírta a megismert városokat s az ott szerzett tapasztalatait, illetve – ami miatt a magyar folklorisztika is számon tartja utazását – Nagy-Kimpián (Câmpulung) városában emlékezetből hat táncszót jegyzett le, amelyeket Toldy Ferenc közvetítésével később Erdélyi János is átvett.¹⁰²

Az 1841-es utazásának állomásait csak felsorolásszerűen közölte a megjelent kötet második felében. Erről az útról csupán annyi ismert, hogy május 22. és július 15. között öt várost látogatott meg biztosan, amelyek az általa felsorolt¹⁰³ sorrendben a következők: Tirgovest (Târgoviște), Piteșt, (Pitești), Rimnik (Râmnicu Vâlcea), Krájova (Craiova) és Brailla (Brăila). Az 1843. évi utazásának leírása teszi ki a könyv nagyobb részét, így ebből utazásának módja és dinamikája is jobban körvonalazódik. Ürmösi Sándor a leírás tanúsága szerint végig gyalogszerrel és többnyire egyedül utazott. Három alkalommal szállt meg olyan személyeknél, akikhez tudatosan ment és ajánlólevele is volt (Câmpinában Demetrake Maxim kereskedőhöz, akinek felesége nagyajtai lány volt, Ploiești-ben Barabás József orvoshoz és Bukarestben Vásárhelyi Mózes Károly orvoshoz). Ez az útja nagyjából fele olyan hosszú volt, mint a két évvel korábbi: június 30-án lépte át Havasalföld határát és július 24-én ért újra magyar területre.¹⁰⁴ Utazása során a következő helyeket érintette: Préda-hegy (Predeal, júl. 1.), Bucseszhegy (Bucegi, júl. 1.), Bráza¹⁰⁵ falu (júl. 3.), Kis-Kimpián falu (júl. 4.), Nagy-

¹⁰⁰ Az Ürmösi által felépített hasonlatban a kert Erdélyt, az elhagyott hazát, az édenkertet jelenti.

¹⁰¹ ÜRMÖSY, 1844. 2–3. p.

¹⁰² ERDÉLYI JÁNOS: Népdalok és mondák. Magyar Népköltési Gyűjtemény. I–III. köt. Pest, 1846–1848. I. X. 78. sz. a.

¹⁰³ Ld.: ÜRMÖSY, 1844. 80–84. p. Ez a sorrend nem biztos, hogy egyben a települések bejárásának sorrendjét is jelentette.

¹⁰⁴ Párhuzamként érdemes megemlíteni, hogy alig néhány évvel később, 1851-ben Zajzoni Rab István is havasalföldi utazásra indult, és útja során szintén naplót is vezetett. Azonban a két naplóró nagyon mást látott meg a bejárt területen (amit akár eltérő habitusuk is magyarázhat), és nagyon eltérően értékelték a hazatérést is (ami viszont már egyértelműen az időközben megváltozott történelmi helyzet következménye). A párhuzamra Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki. Ld.: ZAJZONI RAB ISTVÁN: Bukaresti utazás. In: Uő: Összegyűjtött írások. Brassó, 2004. II. 303–312. p. Az útinaplóról: OLOSZ KATALIN: Zajzoni Rab István ismeretlen útinaplója és diákkori versei. In: Uo., I. 235–264. p.

¹⁰⁵ Néhány kisebb, a szövegben magyar helyesírással szereplő román helységnevet nem sikerült azonosítanom, így ezek után zárójelben nem szerepel a mai hivatalos román elnevezésük sem. Ezeket a helységneveket más, Ürmösi szövegéből idéző kutatók sem oldották fel. Vö.: FARAGÓ JÓZSEF: Ürmösi Sándor Bukarestben. In: *Erdélyi Helikon*, 1944. 1. sz. 45–48. p. (továbbiakban: FARAGÓ, 1944.) 45. p.; OLOSZ KATALIN: Egy erdélyi utazó „találkozása” Csoma Sándorral Havasalföldön 1843 nyarán. In: Kőrösi Csoma Sándor és keleti hagyományaink. Szerk.: Gazda József – Szabó Etelka. Kovácsna, 2007. 53–60. p. (továbbiakban: OLOSZ, 2007.) 56–57. p.

Kimpián (Câmpina, júl. 4–6. reggelig), Plojest (Ploiești, júl. 6–9. délutánig),¹⁰⁶ Berászka (valamikori szerb, ekkor magyar telepesfaló, Ploiești-től egy óra járásra, ezt júl. 9-én délelőtt keresi fel), Bukarest (București, júl. 10–17. reggelig), Csopla faló (júl. 17–19. reggelig),¹⁰⁷ Kimpilung (Câmpulung, júl. 19–21.).

Szembén a kor számos jeles utazójával (elég csak a már említett és a közvetlen környezetében élt Bölöni Farkas Sándorra vagy Szentiváni Mihályra gondolni) *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* című írásban nem találunk megjelent munkákra való hivatkozásokat, a szöveg alapján úgy tűnik, hogy az ajánlólevelek beszerzésén kívül nem előzte meg az utazást komolyabb előzetes felkészülés. Ürmösi Sándor a kötetben ismertetett adatokat elsősorban szállásadói, illetve saját tapasztalatai alapján közli. Az útinapló egy lelkes, de kissé naiv és felkészületlen személyt állít eléünk, aki az elé kerülő eseményeknek-jelenségeknek inkább csak a felszínét veszi észre, nem igazán tud elvonatkoztatni vagy nagyobb távlatokba emelni a részleteket, és sokszor a fókuszpont nem is annyira az elé kerülő jelenségek, mint inkább önmagán van.¹⁰⁸ A munka 1844-ben jelent meg¹⁰⁹ Ko-

¹⁰⁶ A napok megjelölésében valamilyen zavar van, ez okozza, hogy pl. az általam jelzett dátumok nem azonosak az Olosz Katalin által megjelölt Ploiești-be érkezés időpontjával: OLOSZ, 2007. 57. p. 7. sz. jegyz. Ezt talán az okozza, hogy Ürmösi hol hónapot ad meg, hol pedig nyárhót jelöl. A szövegből a következő követhető nyomon: július 1-jén este a sinai kalugereknél száll meg, 2-án este egy szeszárusnál tölti az éjszakát, a következő nap (3-án) ér Bráza faluba, ahol szállás után tudakozódik, de az nem derül ki, hogy ott is tölti-e az éjszakát, vagy még éjjel nekivág az útnak. Az biztos, hogy a következő nap (vagyis 4-én) reggel 9-kor éri el a Kis-Kimpián nevezetű falut és még aznap (véleményem szerint 4-én) délután 4-re beér Nagy-Kimpián városába. A következő napot (július 5.) a városban tölti és másnap (6-án) indul el és érkezik meg Ploiești-be. Ezt a napot ő nyárhó 5-nek mondja, az én számításaim szerint azonban július 6. ÜRMÖSI, 1844. 10–28. p.

¹⁰⁷ Bár a kéziratban is ugyanezek a dátumok szerepelnek, de kevésbé hihető, hogy egy Bukarest közelében fekvő faluból pár óra alatt elért volna a viszonylag nagy távolságra fekvő Câmpulungba (mai útvonalszámítások szerint is a legrövidebb úton, Târgoviște-n keresztül 147 km a két város közötti út hossza). Ezért feltételezem, hogy esetleg Ürmösi július 17-én nem maradt Csopla faluban (erre nincs is a dátumon kívül direkt utalás a szövegben), hanem elindult Câmpulung felé, s így ért oda 19-én délre. Vö.: ÜRMÖSI, 1844. 75–76. p.

¹⁰⁸ E tekintetben valamelyest rokonítható a közel 20 évvel később, 1864-ben keletkezett Mentovich Gyula naplójával, ahol az Ürmösinél is sokkal fiatalabb (akkor 17 éves) fiú szemszögéből ismerjük meg Szabó Sámuel és hét diák hathetes gyűjtőútját. A fókuszpont időszakos máshová helyezését emeli ki Olosz Katalin is a naplót kísérő bevezető tanulmányában. „Lehet, hogy a napló írója túl fiatal volt ahhoz, hogy útijegyzetei kellő súllyal és komolysággal tükrözzék a hathetes út eredeti célkitűzésének megvalósítási folyamatát. Az is lehet, hogy a fiatalságon, esetleges éretlenségén túl alkatában is volt valami könnyed felületesség, ami néhol útijegyzeteiből is kiviláglik. [...] S mint már utaltunk rá, az útinapló arról is árulkodik, hogy Mentovich Gyula számára igen fontosak voltak a »kisasszonyokkal« való találkozások-ismerkedések, olyannyira, hogy ezekről csaknem több szó esik jegyzeteiben, mint az utazás eredeti célját szolgáló anyaggyűjtés munkájáról.” OLOSZ KATALIN: Egy kiállítás emlékképei. Kolozsvár, 2003. (Kriza könyvek, 16.) 16–17. p.

¹⁰⁹ A megjelent munkából részleteket közölt: PALÁDI-KOVÁCS, 1985.; OLOSZ, 2007. 58–60. p.

lozsvárott „Wásárhelyi Mózes Károl urnak, az oláhországi másad ezred érdemes katonagyógyászának” támogatásával. Megjelenése után két helyen – először az *Erdélyi Híradó*ban 1844 márciusában, majd a *Regélő Pesti Divatlap*ban 1844 júniusában¹¹⁰ – közölt róla egy eddig azonosítatlan személy ismertetését, csaknem azonos szöveggel. Ezekből az derül ki, hogy a recenzens is óhajtotta „volna, hogy utazónk kissé mélyebben vizsgálódjék; s minthogy a szomszédországra nekünk is sok okaink vannak pillantani, jó leendett volna terjedelmesebb leíratát s rajzát adni azon városoknak – mindjárt több érdeklődéssel bírna utazása. [...] Mi a szerző nyelvét illeti, az igen rossz; – a könyv sajtó és helyesírási hibáktól szinte hemzseg.” Az utóbbi megjegyzéssel kénytelen vagyok egyetérteni, mivel a nehézkes nyelvezet, a sokszor kusza, követhetetlen mondatszerkesztés nem a kor, hanem Ürmösi Sándor sajátja. Mindkét kritikát erősítik nemcsak az Ürmösi leveleiben tapasztalható hasonló stílusjegyek, hanem az összehasonlítás Szentiváni Mihály útinaplójának élvezetes stílusával, a széles látókörű szerző tájékozottságával, találó megjegyzéseivel, humoros, néhol ironikus leírásaival.¹¹¹

A könyv keletkezéstörténetét és megjelenését valamelyest magyarázhatja, ha alaposabban szemügyre vesszük a megjelent mű és a kéziratok szöveg¹¹² különbségeit. A Faragó József által cenzúrapéldánynak tartott kéziratról¹¹³ a következők állapíthatók meg biztosan. 1. A kéziratok szöveg feltehetően nem Ürmösi Sándor autográf kézírása (bár teljes bizonyossággal ez sem zárható ki). 2. Két kéz javítása különíthető el a szövegben. Az egyik kéz szavakat satírozott át (ezzel sokszor olvashatatlanná téve azokat), mintegy tompítva Ürmösi Sándor gyakran igen éles megfogalmazását, a kihúzott szavak helyettesítésére a szöveg mellett több esetben javaslatot is tett. A másik kéz egész oldalakat húzott át, sötétebb tónusú, de szintén fekete tintával. 3. A megjelent szöveg nem maradéktalanul azonos a kihúzott részek nélküli kéziratok szöveggel. Az áthúzott részek többnyire nem kerültek bele a nyomtatott műbe, de vannak olyan szakaszok, amik az áthúzás ellenére benne vannak, illetve olyan bekezdéseket is találunk a könyvben, amelyeknek a kéziratban nyoma sincs. Emellett a teljes szövegre érvényes, hogy valaki a kézirat helyesírását megváltoztatta (javításról nem lehet beszélni, mert a kéziratok és a nyomtatott szövegnek egyként rossz a helyesírása, csupán a hibák különbözőek), szavakat toldott be, változtatott meg. 4. A kihúzott részek szinte minden esetben Sükei Imrére,¹¹⁴ az akkori

¹¹⁰ *Erdélyi Híradó*, 1844. március 5. 107. p.; Az elbujdosott magyarok Oláhországban. In: *Regélő Pesti Divatlap*, 1844. június 16. 764–766. p. (továbbiakban: N.N., 1844.)

¹¹¹ Nemhiába írta Orbán Balázs is róla: „van Erdélyben tett utazásainak egy igen élénken tartott leírása, mely az akkori viszonyokat tüzetesen tárgyalja, az azon korban szerepelteket jellemzően ismerteti, s különben is igen szépen van írva, elannyira, hogy annak kiadása csak nyereség lenne irodalmunkra nézve.” Orbán Balázs: Székelyföld leírása. 4. 1870. 64. p. Idézi: HÜBERT, 1986. 7. p.

¹¹² A kéziratról nem tudom teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az Ürmösi Sándor autográf írása-e: KvAKt. Ms.C. 337. (=Az Elbujdosott Magyarok Oláh Országban Utazása után írta Ürmösi Sándor 1844.)

¹¹³ Vö.: FARAGÓ, 1944. 45. p.

¹¹⁴ Sükei Imre (Szókefalva, 1780 k. – Bukarest, 1848) református lelkész, kiemelkedő egyházszerzői tevékenységet folytatott. Ő alapította meg 1815-ben a bukaresti magyar református egyházat, magyarországi, erdélyi, törökországi, angliai

bukaresti református lelkészre vonatkozó dehonesztáló megjegyzések, illetve hosszas, öt becsmérő leírások. Emiatt – anélkül, hogy a havasalföldi magyarok belharcaiba belebonyolódnánk – feltételezhető, hogy Ürmösi Sándor oláhországi utazása idején a háttérben egy olyan belső harc zajlott, amelyben Ürmösi elkötelezte magát az egyik oldalon. Hogy hitte-e, amit leírt, úgy érezte-e, hogy megfelelőképpen tájékozódott, mielőtt valakivel szemben használni kezdte a tollát, nem tudjuk. Ami biztos, hogy ő a kiadást támogató (azaz feltehetően teljes egészében finanszírozó) Vásárhelyi Mózes Károly,¹¹⁵ ekkor Bukarestben élő orvos nézőpontjából mutatja be az eseményeket, és Sükei Imrét „nemzetgyilkolással”, folyamatos lopással, pénzhűséggel vádolja, és általában a „papi jellem legkisebb jele” nélküli személyként mutatja be.¹¹⁶ Az utóbb kihúzásra került hosszas leírásai anynyira túlzónak hatnak, hogy sokszor a falusi lelkészek elleni, alap nélküli panaszos levelek hangulatát idézik. Hogy ennek a megállapításnak lehet valós alapja, jelzi, hogy 1837-ben valóban vádlevelet fogalmaztak a pénzgyűjtő úton távollévő Sükei Imre ellen bukaresti hívei.¹¹⁷ Az ebben megfogalmazott vádak¹¹⁸ összecsengenek az Ürmösi által leírtakkal. Nem tudjuk, ki lehetett az, aki a Sükei Imrere vonatkozó részeket egy kivételével nem hagyta megjelentetni.¹¹⁹ Ha a cenzor lett volna,¹²⁰ miért állt érdekében

gyűjtéseivel elérte, hogy református magyar templom, iskola, pap- és kántori lak épüljön Bukarestben. Vö.: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. XII. köt. Bp., 1909. 129–130. p.

- ¹¹⁵ Vásárhelyi Mózes Károly Makfalván született, édesapja a helyi református lelkész volt. Ő a marosvásárhelyi református kollégium elvégzése után külföldi tanulmányokat folytatott, majd a pesti gyalogezred ezredorvosa lett. 1832-ben hívták Romániába, ahol a bukaresti katonai kórház főorvosa lett. Vö. FODOR ISTVÁN: Akik száz évvel ezelőtt szerepet vittek Marosvásárhely város társadalmi és kulturális életében. 1800–1845. II. füz. Marosvásárhely, 1939. (Krónikás Füzetek, IV. 6.) 63. p.
- ¹¹⁶ KvAKt. Ms.C. 337. 55., 94. A kéziratban háromféle számozás található, kettő tollal és egy ceruzával írt. Mivel úgy vélem, hogy a ceruzás lehet a levéltári számozás, ezért én ezt tüntetem fel oldalszámként a későbbiekben is.
- ¹¹⁷ DEMÉNY LAJOS: Sükei Imre lelkipásztor gyűjtései a bukaresti református templom és iskola építésére. In: *Debreceni Szemle*, 1998. 3. sz. 508–521. p. (továbbiakban: DEMÉNY, 1998.), 521. p. 15. sz. jegyz.
- ¹¹⁸ A rágalmatok Demény Lajos idézi tanulmányában: „Sükei a kolozsvári unitárius kollégiumból lopásért kicsapott diák volt, a bukaresti szász lutheránus pap Klockner faragott belőle református papot, soha el nem számolt az adakozásokból begyűlt pénzekekről.” Ld. DEMÉNY, 1998. 520. p. Ürmösi Sándor ehhez még hozzáteszi, hogy Sükei órát lopott a kollégiumban, s ezért menekült egészen Bukarestig, ahol először emiatt óraművesként dolgozott, majd kefekötő lett, mielőtt ráébredt arra, hogy lelkészként fog igazán sok pénzt gyűjteni. Ld.: KvAKt. Ms.C. 337. 64–69. Sükei Imre egyes adatok szerint a református kollégiumba járt Kolozsváron. – Sükei Imre. In: *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk.: Markó László. V. Bp., 2004. 1324. p.
- ¹¹⁹ Az egyetlen olyan történet, ami Sükei Imrét rossz színben tünteti fel, nem tudni, miért maradhatott benne a kötetben, a kéziratban áthúzva nincs. Ld.: KvAKt. Ms.C. 337. 20–22. A recenzens is azonnal reflektált erre a részletre: „Mint szerző után kivehetjük, úgy látszik, hogy ott a reformatusoknál a pap Sükei úr némi hierarchiai szellemben uralkodik. A 15–16. lapokon előszámlált tény nem reformatus paphoz illik.” N.N., 1844. 766. p. Az első kéz, aki alaposabban satírozott és javasolt, néhol úgy tűnik, mintha kommunikálni is kívánt volna a szerzővel (vagy valaki mással). Ezzel magyarázható

Sükei védelme? Különös az is, hogy 1835-ben Mózes Károly volt az, aki a *Hazai s Külföldi Tudósítások* hasábjain hitet tett Sükei Imre „hivatali és erkölcsi szeplőtlensége” mellett.¹²¹ Az elfogulatlanak tűnő későbbi bukaresti lelkész, Koós Ferenc emlékiratában éppen Sükei Imre későbbi negatív megítélésére próbál magyarázattal szolgálni, s elsősorban azzal indokolja a Sükeiről az emlékezetben élő negatív képet, hogy nem számolt el pontosan a híveknek a különböző országokban gyűjtött adományokkal, így ők úgy vélték, magánvagyonot gyűjt az egyházi adományokból.¹²² Ennek azonban ellentmondanak a Bukaresti Református Egyházközség Levéltárában fennmaradt bevételi és kiadási naplók pontos számadatai.¹²³

Mindez tehát semmiképp sem tünteti fel a legjobb színben Ürmösi Sándort, aki megkérdőjelezhetetlen valóságként igyekezett tálalni valamennyi, a korban közzsájon forgó Sükeiről szóló pletykát, mendemondát és rágalmat. Különösen akkor nem, ha megnézzük Sükei Imre az *Erdélyi Híradó*ban megjelent rövid reflexióját Ürmösi kötetére.¹²⁴ Ebben amellet,

talán, hogy amikor kihúzza a következő szavakat: „Sükei urban csalatott, ki már [?] jár”, a szöveg mellé azt a kérdést írja: „baj van?”. Vö.: KvAKt. Ms.C. 337. 67.

¹²⁰ Faragó József egyértelműen a cenzor munkájának titulálja a kihúzásokat: FARAGÓ, 1944. Őt igazolja a következő, Ürmösi könyvének katalóguscéduláján piros tollal feljegyzett adat: „Cenzura nincs jelezve, de sok nyoma van az erős cenzori beavatkozásnak.” A kéziratról valóban hiányzik (az egyébként mindenhol kötelezően jelen lévő) cenzori bejegyzés és kézjegy. Számos, szintén az 1840-es években cenzúrázott, kéziratos kötet áttekintése után sem lehet bizonyosan kijelenteni, hogy a cenzor vagy másvalaki húzott-e ki oldalakat Ürmösi munkájából. Mert bár a cenzor (az áttekintett kötetek tanúsága szerint) többnyire nem teszi szinte olvashatatlanná a szöveget és csak egy-egy szót vagy sort ítél törlésre, azonban ritkán előfordul olyan is, amikor a sorokat az Ürmösi könyvében is látható különösen vastag tussal húzza át. Hozzá kell azonban tenni, hogy ez esetben sem lehetünk egészen bizonyosak abban, hogy ez a pár soros áthúzás a cenzor műve, mivel ezek a kéziratok a kolozsvári római katolikus Lyceum könyvtárába kerültek, és például a diákok is (szemmel láthatóan) használták azokat. (Utóbbihoz vö. KvAKt. Ms.C. 27–28/I. Aranyosrákosi Székely Sándor: Világtörténetek (1842). Előbbihez pl. KvAKt. Ms.C. 27–28./II. Aranyosrákosi Székely Sándor: Világtörténetek (1842); KvAKt. Ms.C. 25–26. Kőváry László: Beszélytár (1842–43), KvAKt. Ms.C. 62. Eugen Sue: Matild (1843), KvAKt. Ms.C. 347. Erdélyi Magyar Nemzeti Színházi Zsebkönyv az 1842ik évre; KvAKt. Ms.C. 308–309. Remény (1841) – ennél egy vörös ceruzás kéz egy mondatot vastagon aláhúzott (a 137. oldalon), ami később ki is maradt a megjelent munkából.)

¹²¹ VÁSÁRHELYI MÓZES KÁROLY – BERECK KÁROLY: [Cím nélkül.] In: *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1835. 48. sz. 379. p.

¹²² Vö. KOÓS FERENC: Életem és emlékeim, 1828–1890. I–II. Brassó, 1890. I. 373–380. p. Hogy ez a vád mennyire volt helytálló, Koós sem tudja megválaszolni, de árnyalására Sükei Lajos (Sükei Imre fiatalabb fiának) néhány levelét idézi, amelyben a fiú apja fukarságáról ír. Emellett Koós azt is megemlíti, hogy Sükei halálakor nem lehetett elkülöníteni a pap magánvagyonát az egyháztól, s a vagyon nagy része az egyházé lett, így a fiúknak tulajdonképpen alig jutott valami. Az általa említett leveleket megsemmisítette, hogy azok „ne maradjanak meg az utókor számára”. Vö. Uo., I. 376. p.

¹²³ Ld.: DEMÉNY, 1998.

¹²⁴ Sükei ebben a közleményében azt ígéri, hogy Ürmösi „hamis vádakkal s nem igaz közlésekkel teljes könyve rövid időn meg fog czáfoltatni, s egyszersmind ellene elégtétel kerített”. Ld.: SÜKEI IMRE: [Cím nélkül.] In: *Erdélyi Híradó*, 1844. 33. sz.

hogy visszautasítja a vádakát és pontosítja Ürmösi szám- és egyéb adatait, így fejezi be közleményét: „Sajnálni lehet, hogy sorsa az illeténekről író tapasztalatlan vándornak (kit alólirt nyomasztó szükségeiben 70 – azaz hetven oláh pisterekkel segélett) illy álutakon keresni boldogulását.” Ez az „álutakon boldogulását kereső” Ürmösi-kép mintegy előrevetíti a későbbi, híveivel folyton konfliktusba keveredő, a valóságot szelektív módon észlelő lelkész alakját is.

A(z) egyébként a könyv olvasására biztató) kritikák ellenére (vagy éppen azok miatt) a korban Ürmösi Sándor műve viszonylag nagy népszerűségnek örvendett. Ennek oka feltehetően nem annyira a mondanivaló megszövegezésében, mint a téma aktualitásában rejlett. Az általam áttekintett 43 köz- és magánkönyvtárból¹²⁵ 21-ben volt megtalálható.¹²⁶ Összehasonlításképpen Kriza János *Vadrózsákja* ugyanezen könyvtárak lajstromai közül 16+6-ban¹²⁷ szerepelt. A korszak egyik legfelkapottabb írója, a kolozsvári kollégiumi tanulmányait Ürmösi Sándorral azonos időben megkezdő, az olvasótársaságnak kezdetektől aktív tagja, az 1838-ban már a *Nemzeti Társalkodóba* publikáló¹²⁸ Kóváry László.¹²⁹ Könyvei az általam vizsgált valamennyi könyvtárban legalább 1-2 példányban biztosan megvoltak. A történész Márki Sándor szerint Kóváry hatásának titka (s ez igaz lehet, ha

195. p. (Az *Erdélyi Híradó*ban 1844. november 29-ig hiába kerestem a részletesebb cáfolatot.)

¹²⁵ Ez idáig 52 kéziratos és 85 nyomtatott erdélyi könyvlajstromot tekintettem át, amelyek az 1840-es évek végétől a 19. század végéig biztosítottak adatokat.

¹²⁶ Az 1870-es évekre az áttekintett könyvtárak közül a következőkben volt megtalálható Ürmösi Sándor munkája: 1. a Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtára (Nagy Elek, főgondnok könyvtárából), majd Nagyajtai Kovács István később bekerülő könyvtárából), 2. a Kolozsvári Unitárius Kollégium Olvasóegyletének könyvtára, 3. Stein János kölcsönkönyvtára, 4. Simén Domokos könyvtára, 5. Gedő József könyvtára, 6. Brassai Sámuel könyvtára, 7. Nagyajtai Kovács István könyvtára, 8. dr. Joo István könyvtára, 9. Sebes Pál könyvtára. Ürmösi Sándor könyve a következő könyvtárakban volt meg az általam áttekintett könyvlajstromok tanúsága szerint: Simén Domokos, Gedő József, Nagyajtai Kovács István, dr. Joó István, Brassai Sámuel, Kaáli Nagy Elek Sebes Pál és gróf Mikó Imre magánkönyvtárában, illetve a Kolozsvári Unitárius Kollégium, a Kolozsvári Unitárius Kollégium Olvasó Egyletének, a Kolozsvári Református Kollégium, a Kolozsvári Református Kollégium Olvasó Egyletének, a Kolozsvári Katolikus Lyceum könyvtárában, Stein János kolozsvári kölcsönkönyvtárában, a Kolozsvári Polgári Társalkodó, a Kolozsvári Iparos Egylet, a Kolozsvári Női Olvasóegylet, a Nagyszebeni Magyar Polgári Kör, a Brassói Magyar Társalgó Olvasó Egylet, a Brassói Magyar Kaszinó és a Dési Kaszinó könyvtárában. Emellett tudható az is, hogy 1883-ban még kapható volt e munka Stein János kolozsvári könyvkereskedésében.

¹²⁷ Hat olyan könyvlajstromot találtam, amiben a könyv nem szerepel, de az illető személy (Jakab Elek, Simén Domokos, Filep Elek, Brassai Sámuel, Mikó Imre, Nagyajtai Kovács István) könyvtárában a kötet bizonyosan megtalálható volt.

¹²⁸ Teke, népszokásaival 1837. In: *Nemzeti Társalkodó*, 1838. II. 21. sz. 171–173. p., 22. sz. 180–181. p. Újraaközlése: KÓVÁRY LÁSZLÓ: Tájéképek utazási rajzokban. Szerk.: Bálint József. Bukarest, 1984. (Téka) 51–59. p.

¹²⁹ Kóváry László munkásságának alaposabb vizsgálatával még adós a néprajztudomány. Néprajzi jelentőségének számbavételéről az első jelentősebb publikáció: UJVÁRY ZOLTÁN: Magyar folklórtörténet. I. Debrecen, 2007. 232–256. p.

kisebb mértékben Ürmösi könyvére is), hogy „a történelemnek mindig arról a kérdéséről írt, mely az erdélyi olvasóközönséget legjobban érdekelte, s amire korábban a legnagyobb igény mutatkozott”.¹³⁰ Ürmösi Sándort ekkor és a későbbiekben is feltehetően kiemelten foglalkoztatta a migráció kérdése, az elvándoroltak nyelvének, szokásainak, viseletének változása. Úgy tűnik, hogy a népköltészeti gyűjtést is ebből az irányból kiindulva közelítette meg.

4. A folklórgyűjtő Ürmösi Sándor¹³¹

Ürmösi Sándor népköltészeti gyűjtéseinek részleteiről nagyon kevés biztos adatunk van. Bár bizonyosan nem csupán az 1840-es évek elején foglalkozott gyűjtéssel, konkrét források híján a gyűjtéseit itt tárgyalom, mivel életében feltehetően ebben a négy évben szentelhetett a legtöbb időt – a korábban már vázolt egyházi törvény és általában a lelkeszi munkával járó elfoglaltság miatt – az utazásra és az ezzel összekapcsolódó népköltészeti gyűjtésre. Tudjuk azonban, hogy 1848 után, az önkényuralom éveiben is gyűjtött népdalt,¹³² hogy az 1850-es években, bözödújfalusi lelkeszsége idején az ottani szombatosokról állított össze egy hosszabb, feltehetően publikálásra előkészített munkát.¹³³ Az 1860-as években is több jel mutat arra, hogy nem hagyott fel a népköltészet gyűjtésének gondolatával. Az 1862-es levelében a *Vadrózsák* megjelenését várja és a második kötetre adatközlőt ajánl Kriza Jánosnak.¹³⁴ 1863-ban, ideiglenes nyugalomba helyezése idején önálló székely szótár összeállításának tervével lép a nagyközönség elé.¹³⁵ Gálffy Sándor,¹³⁶ Kriza barátja és gyűjtője egy 1866-ban írt levelében azt ajánlja, hogy Ürmösi Sándort kérdezzék meg egy korábban általa gyűjtött dal variánsairól.¹³⁷ 1867-ben Marosi Gergely levélben számol

¹³⁰ MÁRKI SÁNDOR: Emlébeszéd Kőváry László levelező tag felett. Bp., 1910. Idézi: UJVÁRY ZOLTÁN: Magyar folklórtörténet. I. Debrecen, 2007. 12. p.

¹³¹ Ürmösi Sándor valamennyi kéziratot művét ld. Ürmösi-adattár.

¹³² Olosz Katalin állapítja meg a *Vadrózsák* második kötetében megjelent Kossuth-nótáról, hogy az (témája miatt) nem keletkezhetett 1848-nál korábban. Vö. KRIZA JÁNOS: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok. Második köt. Szerk.: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2013. (továbbiakban: KRIZA, 2013.)* 648. p. (61. sz. katonadal.) Ugyancsak szóba jöhet itt az 58. számú katonadal, amelynek eredeti lejegyzésében félreérthetetlen utalások vannak az abszolutizmus korára – pl. „Ferencz Josi most lett magyar király,/Jaj de hamar Rekutákat kíván”. Vö.: KRIZA, 2013. 648. p. 241. sz. jegyz.

¹³³ Ezt a munkát részletesebben ismertetem az Ürmösi Sándor bözödújfalusi lelkeszségét tárgyaló fejezetben.

¹³⁴ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. augusztus 28.

¹³⁵ Ld. *Kolozsvári Közlöny* 1862. VII. (159) 641. Szövegét Ürmösi Sándor tordátfalvi lelkeszségét tárgyaló fejezetben közlöm.

¹³⁶ Gálffy Sándor neve a korabeli forrásokban többféle formában (Gálffi, Gálfi, Gálffy) fordul elő. Magam ebben a dolgozatban az általa leggyakrabban használt Gálffy formát fogom következetesen használni. Testvére, Gálfi Mihály vele ellentétben a leggyakrabban a Gálfi alakot használta, így az ő nevét én is úgy (Gálfiként) írom.

¹³⁷ Gálffy Sándor Kriza Jánosnak. Demeterfalva, 1866. augusztus 29. – SZAKÁL, 2012. 184–185. p. A hivatkozott gúnydal szövegét és Olosz Katalin hozzáfűzött magyarázatát ld.: KRIZA, 2013. 253. p. (72. sz.), 649–650. p.

be Kriza Jánosnak arról, hogy sikerült megszereznie az Ürmösi Sándor által gyűjtött népmesék többségét, melyeket Ürmösi először arra hivatkozva nem akart átadni, hogy azokat még purizálnia (vagyis átírnia, letisztáznia) kell.¹³⁸

Az itt felsorolt szórványos jelzések mellett azonban egyértelműen az 1840-es évek eleje volt kiemelkedő jelentőségű Ürmösi Sándor gyűjtései szempontjából. Ennek egyik bizonyítéka az 1842 augusztusából fennmaradt gyűjteményeit kísérő jegyzete vagy útinapló-töredéke.¹³⁹ Ebből az udvarhelyszéki gyűjtőútjának egyetlen állomásán, Oláhfaluban történekről kaphatunk képet.¹⁴⁰ Több szempontból is különösen jelentős ennek a néhány lapnak a fennmaradása. Egyfelől ilyen korai időpontból nemcsak nincs tudomásunk más, hasonló naplóról, de még annak a lehetőségével sem szoktunk számolni, hogy ebben a korszakban lehetséges forrásként gyűjtőnaplót keressünk. Másfelől ebből a rövid részletből is fontos információkat nyerhetünk arról, hogy Ürmösi Sándor hogyan képzelte el a gyűjtést az 1840-es évek legelején. 1842. augusztus 8-án érkezett meg Oláhfaluba, ahol a település egyetlen írni-olvasni tudó világi személyét kereste fel. Itt rövid várakozást követően (mialatt gyermekekkel és idősebb emberekkel beszélgetett, s ekkor szerzett benyomásait később szintén rögzítette) megérkezett Both Károly, a falu jegyzője, aki „összve híván két három nőt, leányokat, és égy két iffjakot, ezen könyvemben irt dalokat elénekelték, kértük, hogy csak szavalják-el – erre nem ajállották magokat, de nem is voltak elégségesek, mert probát tévén, még két rendet sem tudtak

¹³⁸ Marosi Gergely Kriza Jánosnak. Székelykeresztúr, 1867. május 10.

¹³⁹ A napló megmaradt oldalai már több ízben megjelentek. Ld.: KRIZA JÁNOS: Székely Népköltési Gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratos hagyatékból. Szerk.: Gergely Pál – Kovács Ágnes. I-II. köt. Bp., 1956. (továbbiakban: KRIZA, 1956.) 401–406. p.; KRIZA, 2013. 594–597. p. (A két publikáció közül egyértelműen a másodikat, az Olosz Katalin által megjelentetett változatot érdemes használni, mivel az betűhíven követi az eredeti kéziratot.) Kérdés természetesen az, hogy minek tartsuk ezt a kéziratos szöveget, azaz, hogy tekinthető-e útinapló-töredéknek, bizonyosan volt-e kezdete és folytatása. Felmerülhet annak a gyanúja, hogy ez csupán elküldött / átadott népdalainak volt a kísérőjegyzete. Erre utal az, hogy a szövegnek van címe, datálása és aláírással befejezett lezárása, ami után a fennmaradó féloldalas helyet Ürmösi üresen hagyta.

¹⁴⁰ A napló többi része (ha létezett) lappang. Kevés esélye azonban van annak, hogy Dankanits Ádám ennek a naplónak az elejét láthatta, amikor Ürmösi Sándor 1842-es adatát idézi: „Kolozsvárról másfél nap alatt mentek még Tordára, az első nap a hármast fogadóig mentek, másnap délre hajtottak az utasok Tordára be.” VÖ. DANKANITS ÁDÁM: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Bp., 1983. (Nemzet és emlékezet) 62. p. Hármast, ma Pusztaszentmárton nagyjából 10 km-re van Tordától. Tehát legalább fél napot a faluban kellett tölteniük, amit az is magyaráz, hogy a fogadó hosszú időn át pihenőhelye volt a hosszasan szekerező és gyalogló utasoknak. (Keszeg Vilmos szíves szóbeli kiegészítését ezúton is köszönöm.) Elbizonytalanítja ezt a feltételezést, hogy miért beszélne Ürmösi magáról vagy magukról többes szám harmadik személyben. A kézirat lelőhelyének kiderítése azonban nem egyszerű, mivel Dankanits Ádám jegyzetei és készülő könyvének legnagyobb része megsemmisült az 1977-es bukaresti földrengésben, ahol ő maga is (családjával és Szilágyi Domokos és Hervay Gizella Kobak fiával együtt) 45 évesen életét veszítette.

szóul elő-beszélni – annyival is inkább, mivel Cánturam protestalt Ohláfalu[!] kipiben, hogy ilyen hasztalanságokat nem enged onnan el-hoznom”.¹⁴¹ Ürmösi Sándor tehát helyszíni gyűjtést végzett és feltehetően valamilyen hozzávetőleges lejegyzést készített, amit később letisztázott és stilizált.¹⁴² A fennmaradt szövegrészletből az is láthatóvá válik, hogy mennyire nem egységes a falusi értelmiség gyűjtéshez való viszonya. Egyszerre van jelen olyan személy, aki aktív támogatója a gyűjtőnek (a későbbi országgyűlési képviselő, akkori mezővárosi jegyző Both Károly), olyan, aki bár segítőkész, de egyúttal óvatosságra is inti a gyűjtőket (a helyi lelkész) és az a személy, aki egyértelmű rosszallását fejezi ki a népdalok gyűjtése és feljegyzése miatt (a helyi kántor). A lelkész figyelmeztetése egy, a korban általános feltételezést is megerősít: miszerint a gyűjtés fogalma ekkor még szinte ismeretlen lehetett az emberek előtt, s így a magányos, messziről jött utazóban, aki (sokszor valószínűleg ostobaságnak ható) kérdéseket tesz fel, óhatatlanul kémet gyanítanak. Emiatt szükséges a hatalom eszköze, amivel az az ember, akibe „helyezi az egész város bizalmát és reményét, ki nékik nem csak követjek, hanem Jegyzők és égyetlenegy írás tudójok”¹⁴³ rendel magához a szerinte legalkalmasabb adatközlőket, akik így nem a megszokott közegükben és módon, de hajlandóak megnyilatkozni az idegen előtt is.

Hogy ez a gyűjtőút pontosan merre folytatódott, nem tudjuk, csak annyit bizonyos, hogy népdalgyűjteményének összeállítása miatt „sok utazásokat kellett tennie Ürmösi Sándornak, Oláhfalva után a Homoród mentén folytatta útját.”¹⁴⁴ Székely Ádám, református papjelölt 1846-ban kelt, Erdélyi Jánoshoz írt levelében¹⁴⁵ szintén úgy tudja, hogy Ürmösi Udvarhelyszéken kívül nem gyűjtött. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen műfajokat gyűjtött ekkor, s hogy gyűjtésének egészét Kriza János kezébe adta-e. Fontos kérdés lenne annak kiderítése is, hogy Ürmösi Sándor miért nem önállóan próbálkozott meg a gyűjtemény kiadásával. Az eddigi adatok alapján azt feltételezhetjük, hogy az olvasótársaságbeli részvétel, az ott megjelent kézíratos és nyomtatott munkák ösztönözhatték Ürmösit arra, hogy munkáját is a kolozsvári kollégiumhoz kötődő, ekkor kolozsvári lelkész és tanár Krizának adja át. Ha ez valóban így volt, az egy újabb lépéssel

¹⁴¹ KRIZA, 2013. 596. p. (Az eredeti részt ld. MTAKK. Irod. 4-r. 415. 29v–30.)

¹⁴² Magam, az eddig feltárt források alapján azt gondolom, hogy általában Kriza János gyűjtőhálózata (és Olosz Katalin kutatásai alapján más 19. századi erdélyi gyűjtők) esetében inkább valószínűsíthető egy olyan gyűjtési mód, amikor a helyszíni, minél pontosabb lejegyzést egy otthoni letisztázás követett, mint egy teljesen új szöveg emlékezetből való megkonstruálása. Eddig nem találtam egyetlen olyan nyomot sem, ami arra mutatott volna, hogy ne helyszíni gyűjtés és lejegyzés előzte volna meg a később elküldött (vagy publikált) szöveget. Hozzá kell azonban tenni, hogy ez a kérdésfelvetés (amibe most magam is belekerültem) önmagában problémás, mivel olyan, elsősorban 20. századi gyűjtésre vonatkozó kategóriarendszerbe kényszeríti bele (és ez alapján ítéli meg/el) a 19. század közepi szövegeket és gyűjtőket, amelyek a korszakban, ebben a formában irrelevánsak, illetve amelyek egy 19. századi népköltészeti korpusz teljességét értelmezni akaró nézőpontból feleslegesek is.

¹⁴³ KRIZA, 2013. 595. p.

¹⁴⁴ KRIZA, 2013. 594–597. p.

¹⁴⁵ Székely Ádám Erdélyi Jánosnak. Pest, 1846. július 12–13. – SZAKÁL, 2012. 57–58. p.

megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a (publikálással is párosuló) népköltészeti gyűjtés gondolata az unitárius kollégium, s azon belül is az olvasótársaság keretein belül született meg.

Ami bizonyos, hogy az 1843-ból fennmaradt, nyomtatott előfizetési nyugtatványokon egyedüli gyűjtőként Ürmösi Sándor neve szerepel. A nyugtatvány magyarázó szövegrésze így hangzik:

„Figyeltetésül. »VADRÓZSA« tartalma: Népdalok, énekek, regék, mondák, példabeszédek, elmés talányok, furcsa sajátságos székely kifejezések és mondatok, szóval: mindaz, valami a székely kedélyvilágban vadrózsaként termett, mi a nép szívéből öntudatlan természetességben tért ki s hangzik ajkáról ajkukra s olykor szokatlan bájjal lepi meg a népiesség s egyszerű természet barátját. Néhány fiatal székelyföldi barátom, legkivált T. Ürmösi Sándor Úr, lankadatlan fürge szorgalmának kell köszönnöm, hogy még az idén képessé vagyok téve »VADRÓZSÁM« első virágszálát előfizetőim kezébe nyújtani.”¹⁴⁶

Ebben az időszakban nem csak a folklórszövegek, hanem az előfizetők gyűjtésében is aktív lehetett Ürmösi Sándor – erre utal Kriza János egy későbbi, a *Vadrózsák* megjelenését követően keletkezett levelének részlete: „ámbár sáska módjára jelentkeznek az Ürmösi Sándor által régen gyűjtött előfizetők, a kiket ki kell elégitenem csak becsületből”.¹⁴⁷

A végül 1863-ban megjelent kötetben – bár az Ürmösi Sándorra használt jelző szinte azonos – mégsem neki köszöni meg Kriza János az előszóban a közreműködést, hanem mint ismeretes, két közeli barátjának, Kiss Mihálynak és Gálffy Sándornak, illetve az anyagi támogatást gróf Mikó Imrének és a „szíves barátságos zaklatást” Gyulai Pálnak.¹⁴⁸ Ürmösi Sándort két helyen és két konkrét szöveg esetében említi meg a *Vadrózsák* jegyzeteiben. Először a *Bátori Bódizsár* és a *Bodrogi Ferencné* című balladák kapcsán emeli ki a nevét, mint amelyek a „moldovai utazásáról ismert Ürmösi Sándor ur fürge kutatásának köszönhetőek, a ki többnemű közleményeivel járult e vállalathoz”.¹⁴⁹ Másodjára pedig a mesegyűjtők között sorolja fel a nevét.¹⁵⁰

A *Vadrózsák* második kötetében közölt szövegek alapján elmondható, hogy a „többnemű közlemények” Ürmösi Sándor tág folklórkoncepcióját tarták. A bizonyíthatóan általa gyűjtött szövegek¹⁵¹ között előfordul 5

¹⁴⁶ A felhívások fotómásolatát ld.: SZAKÁL, 2012. 374. p. (Az itt másodikként közölt nyugtatvány azóta gazdát cserélt: Tana Gyula eladta azt Derzsi Sámuelnek. Az információt ezúton is köszönöm Fehér János művészettörténésznek.)

¹⁴⁷ Vö. Kriza János Gyulai Pálnak. Kolozsvár, 1863. január 9. – SZAKÁL, 2012. 139. p.

¹⁴⁸ KRIZA, 1863. VII. p.

¹⁴⁹ KRIZA, 1863. 526. p.

¹⁵⁰ KRIZA, 1863. 545. p.

¹⁵¹ Ezeket a szövegeket két kéziratban találhatjuk. Az MTAKK. Irod. 4-r 415-ös jelzet alatt található szövegeket Gergely Pál és Kovács Ágnes is ismerte, ezek azok között voltak, amelyek az Akadémia pincéjéből kerültek elő. Az EA 10697-es jelzet alatt a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található szövegegyüttesre Olosz Katalin bukkant Sebestyén Gyula hagyatékában. Ez utóbbi részletes leírását ld.: KRIZA, 2013. 678–682. p.; ill. Ürmösi Sándor műveire vonatkoztatva ennek a részfejezetnek a végén, az Ürmösi műveit tételesen felsoroló jegyzékben.

ballada, 1 balladás dal, 1 hírvers, 2 halottbúcsúztató, 8 szerelmi dal, 4 házasító dal, 3 katonadal, 8 tréfás, illetve gúnydal, 3 bordal, 1 gyerekmondóka, 6 rigmus, 91 közmondás, szólás, 9 mese,¹⁵² illetve húsvéti, pünkösdi és lakodalmi szokásleírás és 15, a lakodalmi szokásköltészetbe sorolható vers.¹⁵³ A barcasági magyarok oláhfalusi eredetének leírása kapcsán Olosz Katalin kiemeli, hogy ő lehetett az első, aki szokásleírásban néprajzi érveket sorakoztatott fel egy népcsoport eredetének bizonyítására.¹⁵⁴ Nem tudjuk biztosan, hogy mennyire határozta meg Kriza János vagy az olvasótársaság véleménye azt, hogy miket és hogyan gyűjtött Ürmösi Sándor. Az már a gyűjtött szövegek alapján is látható, hogy nem csupán a folklórszövegek érdekelték, sőt, maguk a szövegek sokszor mindössze bizonyítékot szolgáltatottak¹⁵⁵ az általa különösen kedvelt téma, a migráció kutatásához. Ahhoz azonban, hogy valamivel határozottabban mondhassuk azt ki, hogy gyűjtőegyeniség lehetett-e Ürmösi Sándor vagy egy Kriza János kívánsága szerint gyűjtő személy, vizsgáljuk meg a lelkészrőle feltárt dokumentumokat.

¹⁵² Ennél biztosan sokkal több mesét gyűjtött, sőt, a levelezésből tudható, hogy ezek közül 38 mese végül Kriza Jánoshoz is eljutott, azonban jelenleg ismeretlen helyen lappanganak. Ld. Ürmösi-adattár.

¹⁵³ Gergely Pál 1956-ban az *Álmak*at is Ürmösi Sándornak tulajdonította. Annál különösebb ez, mivel az eredeti kéziratra ő vagy Kovács Ágnes írta rá azt a könnyen megállapítható tényt, hogy abban az árkosi lelkész Kiss Mihály kézírását ismerték fel. Olosz Katalin a 2013-ban kiadott *Vadrózsák* II. kötetében az eredeti kéziratot (sok más, Kovács Ágnesék által még látott, azóta lappangó szöveggel együtt) eltűntnek tekintette, így Gergely Páltól vette át az *Álmak* gyűjtőjének személyét, ezért az jelenleg mindkét helyen rosszul szerepel. Ld.: KRIZA, 1956. I. 266–274. p., a gyűjtő azonosítása: Uo., II. 499. p. A *Vadrózsák* II. kötetében: KRIZA, 2013. 525., 667. p. Az eredeti kézirat lelőhelye: MTAKK. Irod. 4-r. 409/III. 162–163v.

¹⁵⁴ KRIZA, 2013. 86., 662. p.

¹⁵⁵ Az útinaplójában is a dalok alapján érvel amellelt, hogy az oláhfalusi nép beszéde és nyelvjárása „eredetiségét nem változtatta.” Ld.: KRIZA, 2013. 594. p.